

Pászka Imre

A lokális elitek¹

Előreutaló megfontolások

A dolgozat a kistérségi elitkutatás (2002-2006, „Homokhát” kistérség 4 falu és Mórahalom kisváros) eredményeit bemutató monográfia fontosabb eredményeit foglalja össze. Adatbázisát a narratív élettörténetek képezték, amelyeknek életút és elbeszélte történet szerkezeti felépítettségében rejlő lehetőségeit egy korábbi elméleti-módszertani monográfiánkban fejtettük ki (Narratív történetformák..., 1. kiadás 2007, 2. kiadás 2009.) A jelen tanulmány, tehát alkalmazás-kísérletünk részleges összegzése, amely az elitelméletek klasszikus vonulata mentén, de a narratív szempontokat szem előtt tartó interpretatív kontextualista belátásainkkal összhangban néhány a kutatásból adódó, a tapasztalat és elmélet viszonyát próbálja újra gondolni. A szerző belátásában a tőkefajták, az elitek konverziója, az elitképződés, rekrutáció, szelekció, cirkuláció fogalma-elmélete, a leképződés jelensége, amelyek a tranzitológia szociológiai elméleteiben teret nyertek, a lokális társadalmak térszerkezetének vizsgálatában – de úgy tűnik makroszinten sem – bírnak a hozzájuk fűzött relevanciával. Mindezt a szerző a '89 után behozott, tehát nem adaptált, piacrendszer kontextusaival hozza összefüggésbe, amely nagyban befolyásolta a korábbi elit átmentését, más szóval a „rég-új” elit konfigurációjának színeváltozását, egyáltalában az elitképződés folyamatát.

Pászka Imre dr. habil, egyetemi docens, „Mestertanár”, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szociológia Tanszék.

A lokális társadalomvizsgálatok főként az uniós pályázati erőforrások elosztására, felhasználására összpontosítanak, amely nem mellékesen együtt jár, illetve együtt kellene, hogy járjon a helyi elitek teljesítményének vizsgálatával is. Dolgozatunk sem kerülhette meg ezeket a kérdéseket, már csak azért sem, mert az elbeszélőink elitazonosításaiban a teljesítmény orientációs szempont volt, noha nem ez képezte a kutatás eredeti, kiinduló előfeltevéseit. Eredetileg szerényebb célokat fogalmaztunk meg: egy konkrét helyi társadalom körülményei között ellenőrizni kívántuk a leképződés jelenségét, s ezzel implicit a szakirodalomban megfogalmazott hipotézisek, elméletek, empirikus vizsgálatok eredményeinek alkalmazhatóságát. Magyarán: elsősorban az érdekelt, hogy a helyi társadalom régi nómenklatúrájának vezetői honnan jöttek és mi lett velük és utódaikkal a rendszerváltást követően. Az elitcsere, az elitváltás, az új elit rekrutációja helyi szinten a makrostrukturális mintát követte-e vagy sem. A kutatás és az írás folyamatában a szakirodalomból már jól ismert előfeltevések annyiban módosultak, hogy kiegészítéseket vezettünk be, amelyeket elbeszélőink narratíváinak tematikai változatossága és az ezzel párhuzamba állítható kontextuális tényezők számbavétele indokolt. Az utóbbi megközelítés arra az összefüggésre próbált rákérdezni, hogy vajon a piaci rendszer, amelyet a rendszerváltás környékén és azt követően bevezettek, ténylegesen befolyásolta-e az elit(ek) szelekcióját, vagy pedig attól viszonylag független „masinációk” érvényesültek. Ilyen és hasonló kérdések, gondolatársítások első látásra idegennek tűnhetnek a lokális társadalmak mobilitási

¹ A dolgozat a szerző (Szegedi Tudományegyetem, szociológia tanszék) megjelenés előtt álló *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban* című monográfiájának néhány, a tapasztalat és az elmélet viszonyát érintő kérdésfelvetését tartalmazza.

folyamataitól, bonyolítják annak vizsgálatát és eltávolítanak eredeti céljainktól, azonban nem haszontalan a kérdésfelvetés, ugyanis az elitképződés általánosabb értelemben rendszerfüggő és nem mellékesen utánzó, mintakövető is. Lehetséges, hogy makrostrukturális szinten az endogén erőforrások mellett az elit(ek) képződésében, szelekciójában exogén erőforrások is közrejátszanak, ha ez így van, akkor lokális szinten több mint kétséges, hogy hasonló fejleményeket kiváltó folyamatok érvényesülnének. Láthatóan, ha a kérdést csupán a leképződés jelenségének oldaláról közelítjük meg, egy sor, a piaci rendszer természetét és szerkezetét, a kulturális beágyazottságot érintő problémát kell mellőznünk, noha azok választ adhatnak arra, hogyan lehetséges a régi-új elit(ek), illetve a jelenlegi elitszegmensek konfigurációjának folyamatos újratermelődése a helyi társadalom szintjén is.

Dolgozatunk tárgyi megalapozását a terepkutatások során előállított élettörténet-adatbázis képezte, amelyet 2002–2005 között a szociológia szakos Tudományos Diákköri Konferencián (TDK) résztvevő hallgatók csoportjának közreműködésével készítettünk a „Homokhátság” kistérségben. A kistérséget alkotó 16 település közül négy községben (Domaszék, Röske, Öttömös, Üllés) és a kistérség központjában, Mórahalom városában végül is a felkért személyek közül 93 volt hajlandó élettörténete elbeszélésére, s a lejegyzett élettörténetek terjedelme valamivel több mint ezerötyszáz gépelt oldal. Terjedelemi okok miatt az élettörténetek között többször is tallóztunk a dolgozatban, tehát a narratív adatbázis a többszöri szelekciónak alávetett élettörténetek szövegtörödékeit és szelvényeit tartalmazza, a statisztikai rész viszont az összes élettörténet életút- és életpályaszelvényeinek adatsorait. Az élettörténeti elbeszélők kiválasztása névlista alapján történt, amelyben 405 személy neve szerepelt. A névlistát a tanácsi végrehajtó-bizottsági és az önkormányzati testületi ülések jegyzőkönyveiben szereplő személyek által az 1982–1990, illetve az 1990–2002 közötti időszakban betöltött vezetői beosztások alapján állítottunk össze. Terepen a hólabdatechnika alkalmazásával esetenként kiegészítettük, illetve pontosítottuk a névlistát (elhalálozás, elköltözés, a beszélgetéstől való elzárkózás miatt is). Az adatbázisunk gazdasági szegmensének vizsgálatában felhasználtuk a Csongrád Megyei Ipari Kamara 2001. évi leírását. Az élettörténetek felvétele rendszerint kétnapos csoportos kiszállások keretében történt, amely alkalmat adott a közvetlen megfigyelés spontán formáinak a beiktatására is, mint például utcai beszélgetések a helybeliekkel, terepbejárás (házak, porták, utcák stb. megtekintésére).

Az előállított és lejegyzett, tehát elemzésre alkalmassá tett adatbázisunk nem tekinthető reprezentatívnak, ugyanakkor a téma, a helyi elitek, akár csak az általában vett elit, illetve a mobilitásproblematika narratív megközelítése kvantitatív belátásból inkább metatudományos területnek számít. Azt a kérdést most zárójelbe tehetjük, hogy a kérdőíves adatfelvétel útján-módján előállított adatbázis mennyiben tekinthető objektívnek. Hadd jegyezzük itt meg, hogy a közvélekedéssel ellentétben úgy véljük, az empiria szó jelentése sokkal tágabb annál, mint amilyen értelemben használják. Az empiria szó tapasztalatot jelent, amelyet érzékszerveink segítségével (látás, hallás, érintés) szerzünk meg, s nem utolsósorban gondolatilag is tapasztalatokhoz juthatunk. Más szóval minden, ami megfigyeléseinket és annak különböző formában történő rögzítési módjait (írás, kép, plasztika, audiovizuális anyagok stb.) szolgálja, az empiria tartományába vonható. Ezért is furcsán hatnak az olyan és ahhoz hasonló terminusok, amelyek az empiriát az empirikus szóval helyettesítik, s fogalmat alkotnak belőle, és így egy körülhatárolható területre szűkítik jelentését. Ilyen például az empirikus szociológia esete is, amely szerint a kérdőíves adatfelvétel statisztikai feldolgozása nyomán nyert eredményeket

tekintik empirikusnak, mivel az állítólag objektív. Az empiriát, így az empirikust is, tág értelemben használjuk, minden beletartozik, ami érzékszerveinkkel, valamint gondolatilag/kognitíve megragadható. Nem véletlen, hogy dolgozatunkban nyitottságra törekedtünk, a narratív és statisztikai megközelítés együttjárásával próbálkoztunk, ugyanis mindkét eljárás haszonnal működhet közre, illetve egymást kiegészíthetik az adott téma megértésében-értelmezésében

Ebben a belátásban megértő módon viszonyulunk ahhoz a régóta felismert tényálláshoz, hogy elbeszélőink – akik a múltban és részben a jelenben is elitpozícióban voltak/vannak – beszédcselekvései szubjektíve szándékoltak és konstruáltak. S keresztazonosításaik – vagyis hogy ők, mint a volt vagy jelenlegi elit tagjai kit tekintenek elitnek – megítélés kérdését képezik. Mindezzel a dolgozatban bővebben foglalkozunk. A legtöbb nehézséget az okozta, hogy célunk kezdettől fogva az volt, hogy minél több élettörténetet gyűjtsünk, s az így előállított élettörténethalmaz feldolgozása tematikus tagolást igényelt.

Egészében ezzel indokolható, hogy a kutatás lezárását követően, tehát akkor, amikor már a lejegyzett (tehát nem átírt) élettörténeti adathalmaz feldolgozására került volna sor, kénytelenek voltunk azt hosszabb időre megszakítani ahhoz, hogy a kutatással párhuzamosan gyűjtött szakirodalmi – elméleti és módszertani – ismereteket feldolgozzuk. S ezzel valamiképpen megteremtjük az élettörténet-halmazok megértésének-értelmezésének azt a keretét, amely a szociológia klasszikus (megértő, fenomenológiai, hermeneutikai) vonulatába próbálja integrálni a határterületeit képező tudományok újabb (beszéddaktus, kommunikatív cselekvés, narratív interpretatív, én-rendszerek stb.) eredményeit (Pászka 2007; 2009). Ebből a perspektívából nézve a terepkutatás során előállított élettörténet-halmaz képezi azt a tárgyi alapot, amelynek témájára megpróbáljuk alkalmazni azokat az elméleti-módszertani ismereteket, amelyeket a narratív történetformák terminussal foglaltunk össze. Ezzel az eljárással a téma megértése-értelmezése tekintetében három technikainak vagy instrumentálisnak nevezhető dolog párhuzamba állítására teszünk kísérletet: egyrészt, mint fentebb is jeleztük, a narratív interpretatív megközelítésekbe bevonjuk az elbeszélte történetek (a valóság szubjektív érzékelése) mellett a statisztikai adatokat, amelyeket az életút, életpálya objektívnek tekinthető szociodemográfiai jellemzői szolgálnak, másrészt kiegészítjük mindkettőt a levéltári, könyvtári anyagokkal és a szakirodalom témára vonatkozó ismereteivel, illetve saját belátásainkkal. Elméletileg feltételezzük, hogy a társadalom elitcsoportjainak képződését – noha ez differenciálódó tendenciát mutat, ennek ellenére mindig van egy sajátos endogén rendszerelvű örökség, amely a differenciálódásuk módját, bármennyire is nyitottak az újabb és újabb exogén kihívásokra valamilyen formában –negatív/pozitív irányba befolyásolhatja. Az elitek kérdése, helyi és makrotársadalmi szinten egyaránt, a jelzett differenciálódási folyamat részét képezi. Viszont hatékonyságuk, vagyis az a mód, ahogyan válaszokat adnak a rövid és hosszú távú kihívásokra, nagyban függ attól, ahogyan megértik és alkalmazzák a kihívásokat a történeti társadalmuk kulturális örökségének vonatkozásában. A hatékonyság mindig az alkalmazás módjával korrelál helyi szinten, s ha az alkalmazást leképződésként értelmezzük – amely valamely univerzalista eszmerendszer és rendszerint gazdasági stratégia nem szelektív követését, utánzását tekinti a felzárkózás biztosítékának –, akkor alkalmazásról nem beszélhetünk. Az alkalmazás mint a hatékonyság egyik lehetséges mércéje, mindig kontextuális belátásokból indul ki és szelektív, vagyis ellenálló és értékorientált, amelyet láthatóan jól jelenítenek meg az elbeszélők megnyilatkozásai is. Más szóval a helyi identitás és a legitimitás, az imázsépítés a lokalizmus eszmeiségében fejeződik ki,

amelynek a régi és az új elit egyaránt stratégiai fontosságot tulajdonít, sőt értékrangsorolásaikban mint a hatékonyság kifejeződését a materiális tényezők elé helyezik. Ebben az értelemben azt feltételeztük, hogy a helyi hatalmi elit(ek) nem a hatalomtechnikusok csoportja(i), hanem a helyi társadalom irányítására képes és alkalmas személyekből áll, akik beágyazottságuk okán a lokális társadalom kohéziójának formálásában is fontos szerepet játszanak, illetve képesek a helyi társadalomépítés sokrétű funkcióinak ellátására is.

Az elit(ek) – meghatározásokból kiinduló – csoportosításainak szempontjai közül² a *fogalom „személyhez” kapcsolása, személyre vonatkoztatása* értelmében, a személyes tulajdonságok/képességek alapján a *fogalomorientált* belátást tartjuk alkalmazhatónak, mert az tartalmi irányultságú, s az értelmezést a képességbeli, hatalmi vagy pozicionális-strukturális feltételekhez is hozzákapcsolhatóvá teheti. A természetes elit(ek)³ és a képességeket kiemelő jellemzők – mint azt adatbázisunk is igazolta – egymással átfedésbe hozhatók.

A fogalomorientált belátás alkalmazásával tehát lehetséges az elit fogalmának és meghatározásának egy másik, inkább leíró módozata is, amelyet az elitelmélet klasszikusainak szempontrendszere vezérel (V. Pareto 1972, G. Mosca 1955, R. Michels 1971).

Mindezen kérdésekre többé-kevésbé megnyugtató válaszokat tudnak adni a tranzitológiával foglalkozó hazai szociológiai kutatások is. Mégis úgy látjuk, hogy a kelet-közép-európai fejleményekben elmélyült – hazai és külföldi – kutatások és azok eredményeinek elméleti előfeltevései jórészt mellőzik a klasszikus elitelméletekből adódó lehetőségeket, és mindinkább technokratikus posztulátumok mentén fejtik ki értelmező-magyarázó megfontolásaikat, mint például Bourdieu-nek a tőkefajták konverziójára vonatkozó elmélete és annak adaptált helyi változatai, a weberi protestáns etikai magatartás/viselkedésforma alkalmazása. Miközben a rendszerváltás/piaci átalakulás/elitváltás-vizsgálatok megragadják a ’89 előtt és utáni fejlemények kifutását, s mindezt az „új kapitalizmus” jelenségeként mutatják be, azonban nem tisztázták, mennyiben „új” jelenségről van szó. És ezzel párhuzamosan olyan alapvető kérdések sem merülnek fel, hogy mi a piaci rendszer, ezen belül hol a helye a piacnak és a kapitalizmusnak, ebből következően a struktúraváltással a piaci rendszer milyen formáját vezették be ’89 után. Mindennek tisztázása mintegy előfeltétele lehetne az elitképződés, a rekrutáció/szelekció kérdése megvitatásának, amely vélhetően más perspektívákat is megnyitna a kutatás számára. További problémát jelent, hogy a makrostrukturális szegmentáció mennyiben képződött le a helyi társadalmakba, a helyi társadalmak ténylegesen „tükörképei”-e a makrotársadalomnak, egyáltalában a konverzió, a protestáns etika s az azzal affinitásba hozott kapitalista szellem idealizációs minta a helyi elitszegmensek képződésében, rekrutációjukban/szelekciójukban is érvényes-e vagy pedig mást mutatnak a tapasztalatok. Az itt megfogalmazott kérdések közül talán az utóbbi részleges megválaszolására nyílt lehetőségünk, ugyanis erre vonatkozóan rendelkezünk a fentebb említett adatbázissal. Ha nem is tudjuk bemutatni a monográfiában a vázolt problémákat in extenso, annyit viszont meg tudunk tenni, hogy kiemelünk olyan problémakötegeket, amelyek valamelyest érzékeltetik az adatfeldolgozás során jelzett kérdések körül támadt gondjainkat.

2 Az osztályelméletekre, a klasszikus és neolitista megközelítésekre vonatkozóan lásd Aron 1950: 126–143, 1974: 126–143; Marger 1981 (idézi Takács 1998: 139–140).

3 V. Pareto az elit terminust kettős értelemben használta: az elit egyes számban a kormányzó elitet jelenti, többes számban pedig minden tevékenységi terület kiválóságait, „elsőbbjeit”. Lényegében a későbbi hatalmi és pozicionális-strukturális osztályozási szempontok (Parsons, Mills, Aron, Merton, Giddens, Bourdieu stb.) ez utóbbi belátás adaptált változatainak tekinthetők.

ELITKONFIGURÁCIÓK

A tisztán narratív rész lezárása és az újabb (statisztikai) alfejezet megnyitása előtt, illetve a kettő közé három elemi aspektus, a rekrutáció, a csoportstruktúra és a hatalommegosztás kérdését iktattuk be és ütköztettük adatainkkal (Giddens 1990: 345–361; vö. Higley–Lengyel 2000: 3, 2005 :13). Amikor Giddens elemzési keretként ajánlotta a fentebbi hármas sémát, vélhetően az értelmezést könnyítő eljárásra gondolt, nem egyszerűen az elemzésre. Feladatunk e tekintetben kísérleti jellegű, vagyis megpróbáltuk alkalmazni – ha egyáltalán alkalmazható – mikrotársadalmi környezetbe az értelmezést strukturáló három elemet.

Az elit rekrutációja nemcsak makro-, hanem mikroszinten is a *nyitás/zárás* mentén változhat. Ennek az ideje mindkét irányban és mindkét szinten, legalábbis elméleti előfeltevések szintjén – lásd Szelényi hipotézisét – a rendszerváltással adott volt. Ez azt jelenti, hogy a rendszerváltás potenciálisan lehetővé tette, hogy a korábbi zárt, nómenklatúrán belüli rekrutációt mintegy lezárja, és helyébe lépjen egy új szelekciós mechanizmus, amelynek eredményeképpen megnyílnak az elitpályák a különböző társadalmi-gazdasági-kulturális mikrokörnyezetből származó személyek előtt is. Ezzel nemcsak az elitképződés korábbi gyakorlata (zárt promóvási mechanizmus) változik meg, hanem az elitkörbe való bekerülés módja is, vagyis többé már nem a nómenklatúrát alkotó személyekre korlátozódik az elitkörbe való bekerülés, hanem a verseny útján a szakmai és morális tartás alapján a kiválóság lesz a kiválasztódás kritériuma. Ezáltal a korábbi zárt rekrutációval együttjáró mobilitásnak megváltoznak a tipikus útjai, helyükbe az elitképződés, -szelekció demokráciamodellje lép. Kétségtelen, hogy leginkább a rendszerváltások hoznak felszínre mindenféle elitképződési, rekrutációs, szelekciós jelenséget, s magának az eliteknek a cseréje is ilyen és hasonló aktusok eredményeképpen válik leginkább láthatóvá. Itt azonban Giddensnek a nyitás- és zárástengely mentén javasolt rekrutációs modellje – noha jól alkalmazható az olyan történelmileg is jelentős aktusokra/jelenségekre, mint a rendszerváltás, hiszen láthatóvá teszi a régi és az új elitkör elválását, s ezzel a régi és az új elit rekrutációjának, illetve képződésének különbségeit – nem nyit értelmezési perspektívát a régi elit folytonossága, a régi és az új elit szimbiózisa irányába. Márpedig mindkét – makro- és mikrotársadalmi – szinten egyaránt jelen van nálunk és térségünkben a folytonosság és a megszakítottság, bizonyos esetekben keresztezik is egymást, így a nyitás/zárás elitrekrutáció/elitképződés sémát nem lehet esetünkben mereven alkalmazni. Ehelyett, tapasztalati tény, hogy az új elit képződése és rekrutációja nemcsak a struktúraváltás aktusához köthető, hanem a rendszerváltás előtti időkhöz is, ugyanis az új elit többsége a régiek közül került ki, tehát az elitrekrutáció és -képződés a régi-új elit egyfajta konfigurációjában ragadható meg.⁴ Amellett, hogy megjelentek a ténylegesen új elitek, a korábbi rendszerben semmilyen szinten elitpozícióban nem lévők, a régiek túlsúlya továbbra is megmaradt. A kvantifikált adatbázisunkban is jól látható, hogy a régi nómenklatúra helyi hatalmi képviselőinek – a rendszerváltás politikai aktusa révén kiváltott – reakciója nem volt egyforma: volt, aki vállalta a választói megmérettetést, és volt, aki visszavonult a korábban már létrehozott vállalkozásába, vagy pedig, amint az esetek többségében történt, a biológiai tényező volt a meghatározó, és a szóban forgó személyek, életkoruk miatt, nyugdíjba vonultak.

A régi-új elitek mikroszintű konfigurációjának szétválasztása részben nemzedéki, kapcsolathálózati, részben teljesítmény- és értékalapú orientációk mentén oldható meg, s nem a zárás/nyitás séma mentén. Ez egy általánosító olvasatban azt feltételezheti, hogy az elitképződés/

4 A posztkommunista térségre általánosított makrotársadalmi modelljét (lásd Higley–Lengyel 2000: 2-9.)

elitrekutáció helyi szinten aktusszerű jelenség.⁵ Giddens rekrutációs sémája nem más, mint a nyugati makrotársadalmi tapasztalatok általánosítása, ahol a zárás/nyitás, legalábbis a politikai elit körében, többé-kevésbé demokratikus úton történik, viszont az elit többi szegmensében a rekrutáció/képződés már kívül esik a demokratikus játékszabályok követelményein, helyét a piaci típusú versenylogika, illetve a mediatisztált konstrukciók veszik át. Az elitnek ez a fajta felépítettsége nálunk még makroszinten sem köthető a rendszerváltáshoz, hanem későbbi fejlemény, a helyi társadalomban pedig mind a mai napig nem honosodott meg. Igaz, már történtek ez irányban is – és afelé is, amit Mills leír az amerikai vidéki társadalomról – fejlemények, erre utalnak a helyi települések elitrekutációt/-szelekciót befolyásoló, nyomtatott havi/heti megjelenésű sajtótermékei, a helyi tévéadások létrehozására tett kísérletek. Viszont amikor arra keressük a választ, hogy mi lett a régi elittel, és honnan jött az új elit, akkor csak bizonyos átjátszásokkal alkalmazhatók az elméleti sémák. Mindez, mint sok más nyugati társadalmi-politikai jelenség, nem konvergál a posztkommunista elitrekutáció és elitképződés kezdeti, illetve későbbi sémájával. Ezzel nem azt állítjuk, hogy a nyugati elitrekutáció/elitképződés elméleti sémái használhatatlanok. Hanem arra hívjuk fel a figyelmet, hogy ezek inkább az összehasonlítás eszközei lehetnek, s alkalmazásuk által élesebb kontúrokkal rajzolhatók meg azok a különbségek, amelyek az eltérő társadalmi szervezési formák kontextusaiból adódnak. Kettős és átvitt értelemben alkalmazva azt is jelentheti, hogy egyfelől párhuzamba állíthatók a mikro- és makroszintű elitrekutáció/elitképződés régi és új sémái, másfelől pedig a hazai és a nyugati modell. A kérdés, amely az utóbbi összehasonlítást nehezítheti, abból származhat, hogy a nyugati modellben nem beszélhetünk a rendszerváltás/elitváltás korrelációjáról, mivel ott nem volt rendszerváltás. Az elitváltás nemzedéki konfigurációja mellett a szelekciós mechanizmusokat ott sem hatja át egészen a piaci logika. Más szóval az elitek kiválasztásában többféle piaci és piacon kívüli mechanizmus játszik közre, amelyben a személyes képességeknek, a szociális kapcsolathálóknak is jelentős szerep jut.

Az idézett narratívák egy konkrét helyi társadalom esetében is jól érzékeltetik, hogy a helyi elitek rekrutációja/képződése jórészt folyamatosságot mutat, a vizsgált településeken az első helyhatósági választások alkalmával többségükben a korábbi helyi nomenklatura vezető képviselői kerültek hatalmi pozícióba, jórészt az ő köreiből történt a szétszóródás a többi elitszegmensbe is. A későbbi önkormányzati választások során is megőrizték helyi hatalmi pozíciójukat, ha történt is csere, a vizsgált öt településből csupán kettőben történt változás, ekkor is a nomenklatura második vonalbeli tagjai (volt KISZ- és vállalati vezetők) kerülnek a helyi hatalom elitpozícióiba. Az elitrekutáció és -képződés, amelynek jeleznie kellene az elitcsere módját, a homokháti kistérség vizsgált településein nagy megszorításokkal értelmezhető a zárás/nyitás mentén. Inkább részleges folyamatosság tapasztalható, amelyben nem a tőkefajták konvertálási képességének volt és van szerepe, hanem a személyhez kapcsolható teljesítménynek mint értéknek, amelyet az ismertség, a bizalom, a baráti, rokoni, szomszédsági kapcsolathálózatok kereszteznek, ezek helyi szinten mindennapiak, spontának, közvetlenebbek. A beágyazottságnak ez a módja, amelyben a kapcsolathálózat erőforrásként (Angelusz–Tardos 2006, 2008) is értelmezhető, nincs ellentmondásban azzal a feltételezésünkkel, amely az

⁵ A szóba jöhető példáink nem olyan radikálisak, mint az orosz bolsevik forradalom vagy az 1945 utáni közép-kelet-európai, valamint az ázsiai stb. korszakos történelmi jelenségek, hanem a térségünkben '89-től lezajlott „báronyos forradalmakra” utalnak, ahol többé-kevésbé demokratikus úton-módon történtek az átalakulások. Ez utóbbi vonatkozásban a „puccsszerű” román rendszerváltás sem képez kivételt.

elit(ek) szelekciójában a személyes képességeknek is szerepet tulajdonít. Ugyanis a képesség, mint erőforrás, a teljesítmény, a hatékonyság megnyilvánulása is lehet, ami összhangban van az elbeszélői fogalomalkotások és definíciók értelemtulajdonításaival. Ellentmondhat ennek, hogy helyi szinten, a mikrotársadalom léptékeiből adódóan a kiválasztás meritési mélysége sekély. Viszont nyomban megkérdőjelezhetjük, hogy vajon a pártok által irányított kiválasztás – bázisuk szűk volta miatt – hasonlóan nem sekélyes-e, s emiatt nem kontraszelektív-e, amely helyi szinten a beágyazottságnak köszönhetően aligha jellemző. Hiszen mindenki ismer mindenkit, a működtető kapcsolathálók, ha nem is teljességgel, de nagy bizonyossággal elzárják az érdem nélküli előtt a felemelkedés csatornáit.

Az elitstruktúra a hatalmon lévő elitcsoportok integrációjának milyenségére, minőségére utal, s ez alkalmazhatónak tűnik – mikro- és makroszinten egyaránt – a régi és az új elit belső kohéziójának és csoportközi viszonyának összehasonlító vizsgálatában. Az elit társadalmi és morális (eszmei) integrációja, amelyről Giddens beszél, utal az integráció szintjére is, s szerinte ez lehet erős vagy gyenge. Ennek ellenére az elit integrációjának szintjét még sem tekinti szoros kapcsolatban lévőnek az integráció minőségével és milyenségével (Giddens 1990: 345–352). A mi esetünkben a régi helyi és országos némenklatúra morális, eszmei integrációját egy univerzalisztikus eszme, a marxista-leninista ideológia biztosította, ez határozta meg identitását és szolidaritásérzését is (Lengyel 2005: 13). Viszont látnunk kell, hogy a régi elit domináns eszmei és morális integrációját egy sor „idegennek” tekintett eszme is átszötte, amely már a rendszerváltást megelőző időszakban relativizálta a belső kohéziójukat, identitásukat: itt a nemzeti eszmére, a lokálpatriotizmusra, a különböző, nem marxista ihletettségű eszmékre (liberalizmus, konzervativizmus stb.) gondolunk. A rendszerváltással, a demokratikus nyilvánosság meghonosodásával ezek az „idegen” eszmék legitimé váltak. Ha a makrostrukturális régi elit körében a régi eszmei, morális összetartozást megtartva meghaladva séma szerint egyre elterjedtebbé váltak, s a pártok létrejöttével intézményesültek a plurális eszmei, morális elkötelezettségek, mindez a helyi társadalom szintjén nem állítható egyértelműen. A kistérség vizsgált településein, mint az a narratívákból is kiderült, az elit eszmei, morális integrációjában – még ott is, ahol a személyek nem cserélődtek le –, a korábbi ideológia bizonyos rezidiumait megtartva, egyre dominánsabbá vált a lokálpatriotizmus, a közösségi értékek iránti elkötelezettség. Ilyen értelemben azt mondhatjuk, hogy a helyi elit eszmei, morális integrációját csak nagyon kis mértékben befolyásolják a demokratikus nyilvánossággal színre lépő és konszolidálódó univerzalisztikus politikai eszmék. Helyükbe a lokális közösségi identitást erősítő hagyományos morális értékek léptek (emberség, köztisztesség, segítőkészség, altruizmus, lokálpatriotizmus-lokalizmus stb.), ezek képezik a helyi elit(ek) belső kohéziójának és társadalmi integrációjuk, pontosabban beágyazottságuknak alapját, erre utalnak a települések arculatformálásában használt kellékek is. Tehát egyfajta visszatérés tapasztalható a hagyományos morális értékekhez, mint azt az elbeszélők elitfogalom-alkalmazása és -definíciói is megerősítik. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a helyi elit(ek) morális, eszmei beágyazottságában az említettek képeznék az egyetlen faktort, ehhez társul, mintegy keresztezve is azt, a fejlesztési forrásokért folytatott küzdelmük, amely erősíti legitimitásukat, kifele, a külvilág és befelé, a közösség irányába egyaránt. Nincs szó hermetikus elzárkózásról a forgalomban lévő pártideológiákkal szemben, ezeket, úgy tűnik, inkább kifele, egységes fellépésükkel használják, s amelyet – a legitimitásuk igazolása mellett – mint az inintegrációjukat tovább erősítő tényezőnek kell tekintenünk. Nem tévedünk, ha az általános érvényesség igénye nélkül azt mondjuk, hogy a

vizsgált települések elitjének eszmei, morális integrációja közösségi, teljesítmény- és értékalapú, amelyet a régi ideológia bizonyos rezidiumai és az új kihívások teremtette eszmei tartalmak közötti érdekelvű ingadozás keresztez. A giddensi erős és gyenge integráció sémája szerint – mely jelentheti azt is, hogy inkább az erős integráció jellemző a helyi elitre, amelynek háttérében a morális, eszmei tartalmak mögött, azt mintegy erősítve – meghatározóak a köztük lévő kapcsolathálók, a kontaktusok természete, gyakorisága, vagyis a társadalmi beágyazottságuk.

Giddens nem lát korrelációt az integráció két – morális és társadalmi – módja között, számunkra a narratívák és megfigyeléseink alapján mégis úgy tűnik, hogy a két mód a kistérség helyi társadalmában egymást feltételezi, pontosabban egymással korrelált viszonyba hozható. A helyi elit rekrutációs/képződési háttere, beágyazottsága, tagjainak napi kapcsolata, a helyi társadalom léptékéből adódó elitkör szűk volta, a köztük lévő, esetenként több nemzedékre visszatekintő személyes, baráti, rokonsági kapcsolatok mind arra utalnak, hogy társadalmi integráltságuk erősnek tekinthető. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a helyi társadalom szintjén nem lehet éles választóvonalat húzni az elitszegmensek között, a vállalkozói, diplomás értelmiségi csoport, a civil szervezetek tagjai ott vannak a hatalmi pozíciókban is, a kisebb településeken (Öttömös) pedig lényegében ők alkotják a helyi hatalmi elitet, mert rajtuk kívül más, a helyi elitel azonosítható csoport nem létezik. Mindez befolyással van a helyi hatalommegoszlásra, ugyanis a tevékenységi területek körülhatároltsága ellenére a kistérség helyi társadalmában – még a polgárosodó kisváros Mórahalom esetében is – a politikai elit tagjai ténylegesen azok, akiknek a kezében összpontosul a hatalom. Ami nem azt jelenti, hogy korlátlan hatalommal rendelkeznek, inkább arról van szó, hogy a helyi hatalom tényleges gyakorlása nem lehet diffúz, egyrészt a települések léptékéből következően, a tevékenységi területek kevésbé differenciált volta miatt, másrészt a fejlesztési források és az imázsteremtés a tevékenységi szférák összefogása irányába is nyomást gyakorol a helyi elitscsoportokra. Az érdekek az elitszegmensek között ennek ellenére megosztottak (Mórahalom, Üllés, Rőszke), viszont ezt a közösségi fejlesztési célok tompítják, amelyeket befelé és kifelé egyaránt a politikai elit, illetve annak egyik-másik markáns képviselője (polgármester) képes megjeleníteni, illetve kapcsolatai révén kijárni.

A kistérség helyi társadalmában az elit tagjai között a kapcsolatok sűrűsége, a rekrutáció módja, a csoportstruktúra morális, társadalmi integráltsága, beágyazottsága kombinálásával alkalmazhatónak tűnik Giddens tipológiai javaslata, aki makrostrukturális nézőpontból beszél uniformizált, absztrakt, szolidáris elitekről (Giddens 1990: 350–353). A homokháti kistérség vizsgált településein, mint szó volt róla, a helyi elitek – feltéve, ahol a többes szám alkalmazható – bizonyos konfigurációkban írhatók le. Együttállásuk a rendszerváltozást megelőző időkben gyökerezik, viszonylag koherens szocializációjuk hasonló, átszőtték a közös iskolai, személyes, baráti, rokonsági kapcsolatok, nem utolsósorban a lokálpatriotizmus, s mindez részben vagy egészében átöröklődött a rendszerváltás utáni időkre is. A kérdés az, hogy ha Giddens tipológiáját követjük, és a '89 előtti időkre a zárt elitrekrutációs rendszert és az elit között létező kontaktusok sűrűségét kombinálva uniformizált elitről beszélünk, ugyanez a tipológiai besorolás alkalmazható-e a rendszerváltás utáni idők helyi elitjére is. Ha a Giddens által megjelölt kereteket kibővítjük az elit viszonylag koherens szocializációja, zárt rekrutációja mellett azokkal a – régi és új elitnek a helyi társadalomban való beágyazottságát, a morális és a társadalmi integrációját biztosító – bizalom- és ismertségfaktorokkal, a sűrűn szőtt kapcsolathálóval, a tevékenységi területek viszonylag szűk körével, valamint a fejlesztési célokkal, akkor úgy tűnik, az uniformizáltelit-terminus a rendszerváltás utáni helyi elitkonfigurációkra is alkalmazható,

függetlenül attól, hogy az adott településen az elit szegmentációja milyen mértékű. Ugyanakkor ez az uniformizált helyi elit – a terminus iménti kibővített értelmében – szolidáris is, de nem a giddensi hozzárendelés összefüggésében, hiszen ez azt feltételezi, hogy a köztük lévő szolidaritás a korábbi totalitáriánus rendszer rezidiuma lenne, noha ez sem mellőzhető. Hanem inkább az új közösségi fejlesztések és az imázsépítés kihívásai tudatosítják bennük az együvé tartozást, amelyet aztán tovább erősíthetnek bennük a – helyi társadalomban elfoglalt pozíciójukból adódó, önképüket megjelenítő – társas kapcsolataik milyensége és minősége, s ezek folyamatos ápolása.

A vizsgált települések elbeszélői, amikor az elitazonosításairól szólnak, többnyire utalnak arra is, hogy történtek-e változások a helyi elitszegmensben a rendszerváltás előtti időkhöz képest. Ezekben a narratívákban többnyire egyértelműen megfogalmazódik a helyi hatalmi elit rekrutációjának zárt köre, a személyek folytonossága, a beágyazottságukat megerősítő autochton voltak. Az elbeszélők új, a korábbtól eltérő jelenségeként szinte minden esetben az „újgazdagok” betelepült, anyagilag tehetős csoportját emelik ki, és őket is mindig a település közösségi életétől való elzárkózás, a negatívnak ítélt magatartás összefüggésében.

Hasonló megközelítésben – a giddensi sémát követve – kísérletezhetünk a menedzserizmus tézisének alkalmazására a rekrutáció, a struktúra és a hatalom aspektusainak a bevonásával. A tézis megfogalmazója James Burnham arra kereste a választ, hogy a vezető kapitalista osztály felbomlásával az eredeti tulajdonos-kapitalista osztály helyébe lépő csoportok által, a tulajdon és a termelés szétválásával milyen új hatalmi struktúrák alakulnak ki a gazdasági szegmensben (Burnham 1943). Giddens, Dahrendorf nyomán (Dahrendorf 1957), a modern menedzserek rekrutációját radikálisan különbözönek tartja azzal szemben, ami a 19. században a kapitalista tulajdonosokat és ezek örököseit jellemezte. A menedzserek rekrutációjának módja között elsőnek a bürokratikus karriert említi, másodikként az egyetemi tanulmányokat. Mindezek a tényezők kapcsolatba hozhatók Giddens szerint az intergenerációs mobilitás nyitottabb rendszerével. A hazai makrostrukturális elitrekrutáció/elitképződés lehetséges változatára a menedzserizmus tézisé először Szelényi Iván alkalmazta hipotézisként, előfeltevései részben be is igazolódtak (Szelényi et alii 1996).

Aszóban forgó kistérségi elitszegmensben, az egy Mórahalom kivételével és ott is csak viszonylagos értelemben, nem számolhatunk a menedzserek jelenlétével. Az a néhány, önkormányzati tulajdonban lévő kht., amelynek élére az önkormányzat diplomás szakembereket nevezett ki, a szó szűkebb és tágabb értelmében sem alkot olyan csoportokat, amelyek különösebb befolyással lennének a helyi hatalmi döntéshozókra. Ez nem azt jelenti, hogy nincs befolyásuk, hanem azt, hogy elsősorban végrehajtók, tehát nem rendelkeznek azzal az önállósággal, mint például az állami szektor vagy a nagyvárosok önkormányzati tulajdonában lévő vállalatok menedzsmentje. Ennek több oka is van: állandóan szem előtt vannak, a település léptékeiből adódóan napi kapcsolatban vannak a hatalmi elit tagjaival, a tevékenységük minősítése a formális csatornák mellett informális csatornákon is gyorsan terjed, mondhatni a lakosság szeme előtt folytatják tevékenységüket. Ha van is mód a szabályok megkerülésére, az rejtett formában és csak a hatalmi elit egyetértésével történhet. Kétségtelen, helyi szinten speciális funkciókat látnak el, megkövetelik tőlük, hogy jól teljesítsenek, hatékonyak legyenek, de hatalmuk a gazdasági szegmensben nem tekinthető valóságosnak, éppen az imént említett tényezők miatt. Ugyanakkor helyi szinten a politika és a gazdaság, amely amúgy is szorosan kötődik egymáshoz, eléggé központosított, a polgármesteri hivatalokban futnak össze a kezdeményezés és a döntéshozatal szálai egyaránt.

Az egy-két betelepült multinacionális cég (Röszkén a Knorr) kivételével a kistérség vizsgált településein – de a nem vizsgáltakban, valamint Mórahalom városában sincs – olyan magáncég, amelynek vezetése már oly mértékben meghaladja a tulajdonos vezetési-igazgatási képességeit, hogy a vállalat termelésének és a termékek forgalmazásának komplexebb feladatait, az üzleti stratégiák kidolgozását szakemberekre kellene bízni.⁶ A kistérség településein és Mórahalmon is a vállalkozások – mezőgazdasági, ipari-kereskedelmi, turisztikai stb. – kis- és közepes méretűek, melyeket a tulajdonos vezet. Nem beszélve arról, hogy a kistérségben a mezőgazdasági és egyéb vállalkozások tulajdonosai jórészt maguk is szakemberek (mérnökök, állatorvosok stb.), akik inkább szakképzetlen, idénymunkára alkalmazott munkaerőt foglalkoztatnak. A homokháti kistérség hétköznapi, némileg folklorizált szóhasználatában a szegényeknek ezt a csoportját „kubikusoknak” (napszámosoknak) nevezik.⁷ A kistérség vállalkozói között ugyanakkor még Mórahalom városában sem találunk befektetőt, tehát olyan tőkefelesleggel rendelkező magánszemélyt vagy személyek csoportját, aki/akik képesek nagyobb beruházásokat állami, önkormányzati támogatás nélkül önállóan finanszírozni.

A fentebbi giddensi tipológiai-értelmezési sémára alkalmazott próbálkozásaink a narratív és a statisztikai adatbázis tükrében arra utalnak, hogy a kistérség helyi társadalmának régi-új elitje a folytonosság-megszakítottság konfigurációjában írható le. Ezzel is magyarázható, hogy az időszakos választások ezeken a településeken nem képeznek valóságos versenyterepet, a helyi változások, az esetleges és részleges elitcserének a helyi hatalmi politikai szférában nincs különösebb hatása. Tulajdonképpen hatása annak van, hogy ki milyen kapcsolatrendszerrel rendelkezik az országos vezető politikai-gazdasági-kulturális elitekkel, azon belül is az egyes klikkekkel – ez dönti el, illetve ettől függ, hogy milyen mértékben tudják kihasználni kapcsolataikat a helyi fejlesztésekhez szükséges források kijárásában. Ebben sok esetben még az sem segít, ha a helyi hatalmi elit pártpolitikailag azonos az éppen kormányzó pártelittel, minden a személyes kapcsolatok függvénye. A helyi elithierarchiák tagjai közötti viszony az Én–Te típusú relációk hálója mentén felépített és ápoltt, ennek ellenére működési módja – igaz, kisebb léptékben, de – hasonlóságot mutat az országoséval; vannak, akik közelebb állnak a helyi döntéshozókhoz, és vannak, akik távolabb.

A kérdés az, hogy a régi rendszernek ezek a rezidiumai rendszerspecifikusak-e vagy sem. Úgy tűnik, hogy inkább egy olyan kulturális mintával van dolgunk, amely a különböző szinteken és területeken egyaránt jelen van. Folyamatossága vagy éppen állandósága a helyi társadalom szintjén mélyen beágyazott szocializációs, habituális örökség, amely magyarázhatja a régi-új elitek fentebb vázolt konfigurációját. Talán ezzel hozható összefüggésbe a helyi társadalmak elitszegmenseinek tagjai közötti konfliktusok mérsékelt volta is. A konfliktusokban – ha egyáltalán léteznek –, úgy tűnik, a rokoni, baráti, személyes, szomszédsági kapcsolatok hálója, egyszerűen a beágyazottságuk fejt ki nem elhanyagolható tompító hatást.

⁶ Lásd a Csongrád Megyei Ipari Kamara 2001. évi leírását a mellékletben. (M3.)

⁷ Külön dolgozat témáját képezhetné az új „agrárproletariátus” kérdése, amely az uniós agrárpolitikával szemben, a hazai agrárlobbi nyomására, a különböző kormányok idején visszahonosította a nagybirtokrendszert, és állandósította ezzel a vidéki szegénységnek ezt az elnevezésében is pejoratív formáját.

ELMÉLETEK ÉS TAPASZTALATOK

Az adatbázisunk narratív és statisztikai leírása során többé-kevésbé megválasztottuk a korábban megfogalmazott kérdést, miszerint a helyi társadalom szintjén mi lett a sorsa '89-et követően a nómenklatúra vezetőinek. Jeleztük, hogy a helyi régi-új elit(ek)nek nagyjából hasonló konfigurációja tapasztalható a makrotársadaloméval, illetve hogy a hazai tranzitológia makrostrukturális elitelméletei, ha nem is minden részletében, viszonylag jól alkalmazhatók egy konkrét lokális – kistérségi – társadalom elitvizsgálatában. Ami nem jelenti azt, hogy a tranzitológia elitelméletei egy az egyben, összefüggéseik részleteiben is átfedésben vannak eredményeinkkel. Mindezt általánosabb és konkrét értelemben azzal indokoltuk, hogy a tranzitológia szociológiai elitelméletei nagyjából és egészében makrostrukturális vonatkozási keretek között mozognak, így a helyi elitek kérdésében, feltételezhetően, a leképződés jelenségére hagyatkoznak. Vannak kivételek is, viszont sajátosságaik megegyeznek szinte az összes többi elitelmélettel abban, hogy az elit egy szegmensére, a gazdasági elitre összpontosítanak, s az elit(ek) egyéb szegmenseit a tőkefajta konverziója, a piaci szelekció mentén történő rekrutáció, cirkuláció jelenségéhez kapcsolják, és az elitek így megjelenített körforgásában a többi szegmenst e jelenségek mellékfejeményének tekintik. Ugyanakkor néhány hazai (Utasi, Böhm) és nemzetközi (Merton, Mills) kivételtől eltekintve nem egy konkrét lokális társadalom és annak elitjei képezik a vizsgálódás tárgyát, hanem általában a helyi társadalom. Ez bizonyos értelemben a makrostruktúra leképződési jelenségéhez hasonló általánosításokat eredményez, és nem számol a konkrét lokális társadalom regionális különbségeivel, a szociogeográfiai, társadalomnéprajzi jellemzőivel s ezek formáló hatásával.

Az eredmények összegzése helyett az alábbiakban a dolgozat bevezetőjében jelzett néhány fogalmi-elméleti belátásunk megismétlése indokolt. Úgy látjuk, hogy kutatásunk, a helyi társadalom térszerkezetében elfoglalt elitpozíciókat illetően, időben (2002–2005) kissé megkésett, ugyanis a jelzett időpontban már nem az volt a fő kérdés, hogy mi lett, mi történt a régi vezetőkkel a rendszerváltást követően, noha egy konkrét eset vizsgálata nem haszontalan. Hanem inkább az, hogy a folyamatos változások lokális szinten az országoshoz hasonló elitképződési, illetve konszolidációs folyamatokat indítottak-e be, vagy pedig attól eltérő tendenciák tapasztalhatók, amelyek hosszú távon átírhatják az elitrekrutáció, szelekció korábbi, a rendszerváltás kezdeteihez kapcsolható mintáit is. Ezért is inkább a paretói és a hozzá szorosabban kapcsolódó elméleteknek adtunk nagyobb teret, mivel relatíve konszolidáltabb viszonyok között inkább láthatók az elitek általánosabb és sajátosabb szociokulturális beágyazottságukból adódó jellemzőik.

Mills és Merton vidéki, kisvárosi elitvizsgálatait csupán jelzésértékűnek szántuk annak érzékeltetésére, hogy milyen különbségek vannak egy urbanizált vidéki város és az urbanizáció útján éppen elindult kisváros elitje között. Az említett szerzők kisvárosi vizsgálataiban felvázolt szerkezeti elemek párhuzamba állítása, ha kísérleti jelleggel is, erősen sántít, nemcsak más léptékű, hanem komplexebb struktúrákról van szó, mint a mi esetünkben. Van viszont néhány olyan jelenség Merton, főleg Mills vidéki elitvizsgálatában, amely tendenciaként jelen van a kistérségben is: a helyi elitek és a helyi média, sportélet, nevelés, klubtagságok (Rotary) stb. területei, valamint az autochtonok és betelepültek konfliktusai, életstílus és értékrend különbségei, a helyileg képződött elit és a szakértők érdekkülönbségei stb.

Mindazonáltal, úgy látjuk, éppen a helyi és az országos elitek teljesítménye, hatékonysága relációjában – a kettő azért nem választható szét –, hogy napjainkban az alapkérdés a bevezetett piaci rendszerhez, a demokráciához, egyáltalán a nyugati modell alkalmazásának módjához kapcsolódik, amely további, a rendszerváltást levezénylő elit hozzáértésének, minőségének, más szóval adaptáló/szervesítő képességének kérdését is érinti. Magyarán: egyáltalában megértették-e a piaci rendszer lényegét, vagy pedig a piaci rendszerrel együttjáró bizonyos konjunkturális fejleményekkel azonosították azt.

Ezzel indokolható a Braudel (Polányi) Sartori-kivonat beiktatása a dolgozatba, noha tudjuk, hogy további kistérségek vizsgálatát megcélzó kutatásokra lenne szükség ahhoz, hogy láthatóvá lehessen tenni a lokalitásokban rejlő különféle, ténylegesen is szervesülő, torzulásokat feloldó piaci tendenciákat. A tereptapasztalataink, beszélgetéseink során megerősítést nyertek azok a felismerések – ha nem is az általunk megfogalmazott formában –, mely szerint a kistérség gazdaságában a lokális piacok és az azt működtető agrárvállalkozók, őstermelők s az egyéb kis- és közepes vállalkozói csoportok a mindennapi élet struktúrájában a piaci rendszer alsó (önellátó) és középső (helyi kis- és nagybani piacok) szintjén helyezhetők el, és szabályozott, nyílt keretek között bonyolítják le tranzakcióikat. A befektetői, kapitalista típusú monopóliumképződés, amely a többszereplős piacok kiiktatásával, kevesek akaratát érvényesítendő, egyelőre nincs jelen. Viszont jelenléte az országban a kistérségben is érezteti hatását, főleg az agrárvállalkozói, őstermelői szférára gyakorolt árversenyben és egyéb, az állam által biztosított előnyök révén is. A duális gazdasági rendszer s az annak mentén kialakult duális társadalom kontextusában úgy tűnik tehát, hogy a kistérség gazdasága és társadalma inkább a Braudel által jelzett piacgazdaság alap- (önellátó) és alsó szintjeihez (a tulajdonképpeni transzparens piacszférához) áll közelebb. Sartori terminusában a protektív és produktív (kevésbé befektetői) gazdaság egyfajta hibridjét működteti, és alig van köze a piaci rendszer felső szintjéhez, a nem transzparens, monopóliumokon alapuló, zárt, politikai hatalomhoz szorosan kötődő (kapitalista) szférájához. Az ilyen és hasonló kijelentések nem szolgálnak újdonsággal, ellenben, ha a duális szerkezet – felső, kapitalista szférája – a helyi mikrotársadalom szintjén nem mutatható ki, akkor feltételezhetjük, hogy a lokális elit(ek) képződésében, rekrutációjában, szelekciójában más, a tőke fogalmának magyarázó erejét viszonylagossá tévő tényezőkkel is számolnunk kell.

Elbeszélőink narratívái, a helyi hatalmi elit rekrutációja, szelekciója tekintetében a beágyazottsággal együtt járó tényezőket emelik ki, ami longitudinális perspektívában azt jelenti, hogy a hangsúlyt a folytonosságra és nem a megszakítottságra helyezik. Hasonlóan a gazdasági elit jó része esetében is, képződésüket a beágyazottságnak és a helyi lehetőségekkel élni tudó személyes képességeknek tulajdonítják, ahol a jelenben és a múltban külső tényezők (kapcsolatok, pártok, pályázatok, törvényi szabályzók) is közre játszottak. Mindez arra is utalhat, hogy helyi szinten inkább a személyes s az endogénnek tekinthető tényezők állnak az elitképződés e szegmensének hátterében. Ami nem zárja ki képződésükben, szelekciójukban a külső, externális tényezők közreműködését, amelyben keveredhetnek a piaci és nem piaci elemek. Ilyen és hasonló esetekben a külső tényezők, a pártok, az állami szereplőkkel való személyes kapcsolatok hatékonysága sem vonható kétségbe, azonban nem általánosítható, ugyanis az interperszonális hálózatok kötéseai változatosak, a stabil relációktól az időszakos, a politikai széljáráshoz kapcsolható, alkalmi relációkig terjedhetnek, s az utóbbinak inkább rekrutációs, mint szelekciós jellege van.

A kötetben (Pászka 2010:87-98.) idézett és ismertetett elitelméletek részben és egészében a gazdasági, hatalmi orientációjú paradigmák csoportjába vonhatók, fogalmaik-hipotéziseik a gazdaság egy-egy szegmense mentén, az (ön)szabályzó piac, szabadpiac és kapitalizmus terminusaiban felépített. S ez azt a látszatot kelti, mintha az elit összes szegmenseinek a kiválasztása, így a társadalom alsóbb szintjein is az önszabályzó szabadpiac, illetve a kapitalizmus logikáját követné. Ez abból is adódik, hogy a kapitalizmust a piacgazdaság egészével azonosítják, noha annak csak egy szegmense, mint ahogy a piacgazdaság is a gazdaság egyik – igaz, domináns – szegmense. Láthatóan nem az általános értelemben vett piacgazdaság okozza a problémát az elitkérdés esetében, és nem is annak konkrét, túlsúlyos kapitalista vonásai – amelynek idealizációja, igaz, csak eszmei szinten, az önszabályzó piac utópiája –, hanem az elitként azonosítható szereplők hozzáértése, az átvett piaci modellnek a helyi feltételekhez való adaptáló képessége.

A marxi, weberi fogalmi orientációkra támaszkodó hipotézisek, elméletek ellenpontozzák és magyarázhatják is a rendszerváltás/elitváltás, a rekrutáció, a szelekció háttérfolyamatait és annak főbb jellemzőit, azonban nem feltételezzük, hogy az elitek összes szegmenseiben és az adott társadalom minden szintjén azonos logika szerint, azonos vagy éppen hasonló módon történnek, illetve azonos mechanizmusok működtetik a csoportok differenciálódását, alakváltozását.

A lokális társadalmi térszerkezetben s az elitszegmensek azonosításai során is láthattuk, hogy formálisan nincs különbség a makrostruktúra hasonló alakzataival összehasonlítva. Ez erősítheti a leképződés látszatát, viszont fogalmi, tartalmi aspektusaikban a csúcstól eltérő sajátosságok tapasztalhatók, feltételezve természetesen, hogy a csúcson ténylegesen az elit rekrutációjában, kiválasztásában a piaci logika érvényesül. Eltekintve attól, hogy a nemzetközi erőknél is fontos szerepe volt a hazai elitképződésben, elitváltásban, a folytonosságban, ami érthető, hiszen monopolpozíciók átjátszása történt, a korábbi állami monopóliumokat játszották át külföldi állami cégeknek és magán tőkéscsoportoknak.⁸ Ebben semmi új nincsen, jól illeszkedik a kapitalizmus logikájába. S a jelenség történelmileg analóg a polgárság (forradalmi) rendszerváltásaihoz, amikor is a birtokos arisztokráciát átmentették, hiszen évszázadokon át az arisztokrácia profitforrás is volt, nem beszélve a föld presztízsfunkciójáról. Következésképpen, s a fentebb mondottak (Braudel, Sartori, Polányi) összefüggésében: ha a piaci rendszer, a gazdaság egy szegmense – s ennek alszegmense, a kevesek terepét lefedő kapitalizmus – és a tulajdonképpeni piac világa, noha domináns része a gazdaságnak, azért mégsem az élet összes ereztékeit átfogó együttese. Ha ez így van, akkor feltételezhetjük azt is, hogy nem a kereslet-kínálat logikája szerint történnek a dolgok az élet minden területén. Helyi szinten bizonyosan sem az elitek kiválasztását, sem cirkulációját nem a piaci logika irányítja, s úgy tűnik, a csúcson sem – ez alól talán a gazdasági szegmens képez kivételt, de ott sem általánosítható.

A hazai és külföldi tranzitológiai elméletek inkább az új elitképződést – rekrutáció, szelekció machinációját – állították vizsgálódásuk előterébe, s láthatóan a modernizációs elméletekből indultak ki. Ezek azt feltételezik, hogy a társadalmak majdnem zárt rendszerek, amelyekben korlátozott számú és előre meghatározható „független változók” szabják meg a valós, illetve a valószínűsíthető folyamatokat is. A megszakított polgárosodás elmélete talán az egyetlen,

⁸ Látnunk kell, hogy a demokráciának nem elégséges feltétele a piac, az elitnek a demokrácia szabályai szerinti kiválasztása⁸⁹ után sem a piac modelljét követte, hiszen az első parlamenti választásokkor a piaci rendszer mint a gazdaság egyik szegmensének a bevezetése, a kezdeti szakaszában volt. A piaci rendszernek a mai, konszolidáltabb és hibrid formájában, amelyben domináns a kapitalista szegmens, sem beszélhetünk a piaci tranzakciók értelmében vett elitkiválasztódásnak a kizárólagosságáról. A gazdasági elit esetében sem. Jól példázza ezt a bankok és a nagyvállalatok vezetőinek belterjes körforgása.

amely a társadalmat nyitott rendszerként kezelte, s nem véletlen, hogy az alternatív elitképződés lehetőségeivel is számolt. Ennek ellenére és általánosabb értelemben: ezekben az elméletekben az alsóbb szinteket mennyiségi, fejlesztési mutatók mentén jelölik ki, jellemzőjüket az olyan fogalmak jelentéstartalmai mutatják, mint például a foglalkozási, iskolázottsági, biológiai, nemi, egyáltalában szociogeográfiai meghatározottságok stb., amelyeket piacképességgel korrelálnak, s ennek kontextusát az „új kapitalizmus” teremtette körülményekben jelölik meg (Kolosi–Sági 1996:153-154). Az ehhez hasonló megközelítésekben is a kulcsfogalmak már nem a konverziós elmélet implikátumai mentén kibontottak, hanem a munkaerőnek az élet minden területén a (szabad)piaci viszonyokhoz való igen és/vagy nem megfelelése, ami esetükben az elitkiválasztódás, illetve az elitképződés alapvető szempontjai is.

A hasonlóságokat és a különbözőségeket a helyi elitképződés folyamatában, a fogalmi, tartalmi orientáció mellett, formailag az elitek konfigurációjának, vagyis a régi-új elitek együttállásának általánosítható sémájával próbáltuk leírni. Azonban sémáink – ha eltekintünk a fogalmi, tartalmi beállítódásunktól, formális megközelítésben, a sorrend felcserélődése ellenére – a makrostruktúra lehetséges leképződésének mintáját követi: politikai-gazdasági-kulturális-civil szféra. Ami ugyan felhívja a figyelmet arra, hogy a lokális elitek, a csúcselithez hasonlóan, szegmentáltak, és arra is, hogy a helyi társadalomban képződő kisebb léptékű piramisok hierarchiájának szegmensei közül az egyik vagy a másik erőteljesebben betagozódik az országos, nagyobb léptékű piramis szegmenseibe. A szorosabb kapcsolat a helyi és az országos között leginkább a politikai és a gazdasági szegmensek között figyelhető meg, a leggyengébb pedig a kulturális szegmensek között. Az előbbieket szorosabb kapcsolata azonban nem annyira intézményekre utal, mint inkább az állami, pártszférák bizonyos területein működő személyes relációkra.

Láthattuk, az elitek konverzióját és belterjes rekrutációját, cirkulációját vizsgáló elméletek és az empirikus vizsgálataik eredményei – a nagykoalíció (Hankiss), a konverzió (Szalai), a megszakított polgárosodás, cirkuláció, reprodukció (Szelényi Iván, Szelényi Szonja), az osztályhelyettesek forradalma (Kolosi), karrierminták elemzése (Higley–Lengyel), a szociális tőke (Róna-Tas, Böröcz) – nem állnak szemben, hanem inkább kiegészítik egymást. Mindezek az elitelméletek és -vizsgálatok a rendszerváltás-elitváltás folyamatait értelmezik és magyarázzák, nincs radikális eltérés köztük, az eltérések egy-egy újabb megfigyelés szempontjainak bevezetésében mutatkoznak.

Függetlenül attól, hogy az elitrekrutáció, -szelekció kérdését melyik, fentebb ismertetett hipotézis oldaláról közelítjük meg, a kutatásokban már a '90-es évek elejétől a „nyertesek-vesztesek” tömbjei közül a nyertesekre irányult a figyelem, hiszen az látványosabb volt, nem beszélve arról, hogy a régi-új elitidentitás – és legitimitás – küzdelmeit a média érdeklődése is napirenden tartotta. Mivel lokális szinten az ilyen és hasonló küzdelmekre nem került sor, maga a privatizáció – amelynek kísérleti terepét az agrárszféra, a mezőgazdaság képezte – sem járt együtt olyan méretű konfliktusokkal, amelyek a helyi elitrekrutáció, -szelekció tekintetében a makrostrukturális hipotézisek, elméletek érvényességét az alsóbb szintekre vonatkoztatva megkérdőjelezték volna. Hazai viszonylatban Szelényi kezdeményező belátásait követően a Kolosi–Sági szerzőpáros tesz kísérletet arra, hogy különböző szinteken azonosítsák a nyertesek-vesztesek körét, s ezzel vizsgálódásaikat kiterjesszék az alsóbb szintekre is.

A tőkefajták konverziójának elmélete például azt a minőségi aspektust emeli ki, amely szerint a tőkefajták birtoklása a minőségi differenciálódás, a kiválasztódás hajtómotorja, s ennek eredője a habitus és az iskola. Ezzel mintegy legitimálja is a régi-új elit konfigurációját és korábbi elsőbbségét, s a kiválóság (a szimbolikus tőke birtoklása) minőségjelzővel egészíti ki, amellyel a rég-új elitet identitásában is újra felépíti. Ebben az elméletben, Bourdieu gondolatmenetét követve, a tőke fogalma a társadalmi térszerkezet elemzésében egyfajta elvont közös nevezőként működik, amely láthatóan azzal jár, hogy egyszerre képes vizsgálni a társadalom egészét és az egyes mezőket (alrendszereket). Ha a rész-egész relációnak ezt a konstrukcióját elfogadjuk, akkor megtörténhet, hogy elkerüli figyelmünket a makrotársadalom elitképződésének az az esetleges veszélye, amit a helyi társadalmakra jelenthet. A társadalmi „haladás”, legalábbis történelmi példák szerint, a piaci rendszert illetően is – ezt illusztrálja Paretónak az elitek körforgására vonatkozó írása, Bruadel longitudinális struktúraelemzése – többnyire alsóbb szintekről indult. Ami esetünkben azt is jelenthetné, hogy egy alrendszer, tranzitív értelemben, az úgynevezett társadalmi „haladásnak” a lokális társadalmak hagyományosnak vélt vagy annak tűnő feltételei között kiindulópontja, illetve megalapozója lehet, szemben a különböző, esetenként nem is integrálható, szűk körök érdekeit szolgáló „fejlesztésekkel.”

A tőkefajták konvertálásának bourdieu-i elmélete mentén történő alkalmazások részben megkerülik azt a fontos kérdést is, hogy akkor a rendszerváltás egész vertikumában teljes vagy részleges elitcsere történt-e, vagy pedig nem is történt elitcsere. A kérdést ebben a formában Szelényi, Kolosi és Sági is előfeltevésként fogalmazták meg empirikus kutatásaik kiinduló hipotéziseként.

A tőkefajták konverziójának elmélete, azaz annak alternatív változata az erőforrás-elmélet (Angelusz–Tardos 2006). Ha úgy értelmezzük, hogy az elitek képződésében, kiválasztódásában, rekrutációjában az anyagi, szellemi-érzelmi (kognitív) és értékvonatkozású tényezők, valamint a különböző externáliák (ökológiai) egyaránt közrejátszanak, akkor a gazdaságtanból extrapolált elméletekkel szemben inkább szociológiai belátásokra hívja fel a figyelmet, s ezzel a túlzó, piaci determinációk mentén ható tényezők kiegyenlítése irányában történhet elmozdulás.

Említettük, a '45 utáni nómenklatúra helyi vezetőit nem tekintjük a fogalom paretói értelmében elitnek, rekrutációja, szelekciója nem a kiválóság (műveltség, vagyon, morális tartás) kritériumai szerint történt. Utódaik is, akiket megszólítottunk, csak megszorításokkal vonhatók az elit fogalmába, rekrutációjuk alapja '89 előtt a párttagság, majd a formális lojalitás, a képzettség, viszont szelekciójuk nem a demokrácia játékszabályai szerint történt. A rendszerváltást követően pedig a demokrácia játékszabályai érvényesültek, viszont azok nem azonosíthatók a piaci tranzakciókkal. A piac nem elégséges feltétele a képviselői, plurális demokráciának.

Még inkább érvényes ez a lokális kistérségi elitek esetében, ahol, mint arra a narratívák is utalnak más, nem piaci – a tőkefajták konvertálhatósága értelmében vett – kritériumok szerint történt, illetve történik a helyi hatalmi elitek rekrutációja, szelekciója. Domináns szempont a helyi társadalomba való beágyazottság, az őshonosság, az ismertség, a baráti, családi, rokoni, személyes, iskolástársi kapcsolatok, a bizalom, az emberség stb. Az elbeszélőnk elitazonosításainak ez a relációsális szempontrendszere általánosnak tekinthető a többi elit identifikálásában is. Adódik a kérdés, hogy az egykori munkás, aki tanácselnök, párttitkár volt '89 előtt, és azt követően még ma is polgármester, vajon milyen tőkefajtákkal, erőforrásokkal rendelkezik, hogy újráválasztják, s úgy tűnik, ha nem megy nyugdíjba, a soron következő ciklusra is megválasztják. Kétségtelen, a piaci rendszerlogika értelmében a tőkefajták, az erőforrás-fogalmak és -elméleteik magyarázó erővel bírnak – minket is obszedált a kérdés, ha nem alkalmazhatóak lokális szinten,

vajon mivel helyettesíthetők. Úgy tűnik, a személyes képesség, a kapcsolathálók, a korábbi vagy aktuális teljesítmények, morális tartás stb. a meghatározóak. Mindezek egyfajta tudáskészletet feltételeznek, amelyben az informális és formális szocializáció relációnális elemei kombinálódnak az aktuális és a várható kihívásokra válaszokat adni tudó képességgel. S ezek a képességek személyes, csoportos együttműködésekben, hálózatokban képződnek és fejtik ki hatásukat. Megkockáztathatunk a fentebbiek alapján egy olyan feltevést is, hogy az elit(ek) váltásában és egyáltalában az elit(ek) cseréjében nem annyira a munkamegosztás szempontjai az irányadók, mint a hálózati kapcsolatrendszerek hierarchiájában való elhelyezkedés.

A megszakított polgárosodás hipotézise láthatóan a konverzióelméletével közel hasonló feltevéseken alapult, amikor a tudásátadásra, átöröklésre (habitus) összpontosított, és az alsóbb szintekben benne rejlő valós lehetőségekkel is számolt. Az elit rekrutációját, kiválasztódását szervezettebb és a demokrácia követelményeihez is közelebb álló szempontok mentén tételezte. A társadalomtörténeti fejlemények longitudinális vizsgálatával párhuzamosan azokra a sajátságokra is felhívta a figyelmet, amelyek az alsóbb szintek lokális társadalmának lehetőségibe rejtettek (második gazdaság, vállalkozói gyakorlat, attitűd, mentalitás stb.). Mindez a változó körülményekhez igazítható tudáskészlet lehetett volna. Itt tehát nem Szelényi előfeltevéseivel volt probléma, hanem azzal, ahogyan bevezették, inkább utánozták, mint alkalmazták, a piaci rendszert, illetve ahogyan végbement nálunk a struktúraváltás folyamata, amit nem előre haladó adaptációs folyamatként, hanem aktusok sorozataként fogtak fel és hajtottak végre. Szelényi elméletének érvényessége, úgy tűnik, még nem zárható le, a tapasztalatok, valamint az unióban érvényesülő regionalizációs törekvések hosszú távon befolyással lehetnek az elitképződésnek egy másik, a mostanitól eltérő modellje irányába. Elbeszélőink is a gazdasági elit lokális szereplőit a helyi társadalomban, a „tradicionális nagygazdák”, a több évtizede „fóliázók”, vagyis a második gazdaság egykori tagjaival azonosították, ami arra utal, hogy a kistérség konkrét körülményei között Szelényi elmélete hangsúlyosabban érvényes, mint arra a vidék agrárszféra mentén történő rétegződés-, mobilitásvizsgálatok általánosításai következtetni engednek.

Ebben az elméleti kontextusban a kérdés a továbbiakban is az, hogy az előfeltevések állításai milyen mélységben alkalmazhatók az elitek rekrutációjának, szelekciójának alsóbb szintű folyamataira, vagy pedig esetükben is, a leképződés miatt, számolni kell ugyan a lokális társadalomtörténeti sajátosságokkal, viszont az utánzás, az imitáció önként vállalt vagy kikényszerített (törvényi szabályozók) torzulásai miatt hibrid folyamatok továbbra is meghatározók maradnak.

Az elitek konfigurációját, nem egyszerűen mozdulatlan, a régi-új elit együttállásaként tételeztük, hanem a konstituált elitszegmensek együttműködéseként is. Utaltunk rá, hogy a közelmúlt és az aktuális körülmények hatására a lokális elitek konfigurációját erősítő tényező az összefogás. A régi-új elit esetében hosszabb távon ellenébe hat a biológiai faktor, rövid távon pedig az éppen aktuális hatalmi csúcs eltérő érdekei. Ez utóbbi, mint említettük, az elit teljesítményét, hatékonyságát érintő kérdésekre irányítja a figyelmet, a lokális elitek és a makrostrukturális elitek összefüggésében.

A narratív adatok, vagyis a régi-új elitelbeszélőink, mint láhattuk, a lokális hatalmi eliteket jórészt hatékonyak, sikeresnek, teljesítményorientáltak mutatják be, szemben az országos elitekkel. Ennek okait is megmagyarázzák: tengelyében a helyi erők összefogása áll a helyileg kitűzött stratégiai fejlesztési célok érdekében. A „fentiek”, a csúcs megítélését az elfogadott törvények, szabályzók okozta egzisztenciális nehézségek és a média közvetítette információk

mentén alakítják ki, amelyek egyfajta kollektív reprezentáció képzetét keltik. A lokálisan szerzett tapasztalataikat, amelyeket nap mint nap egzisztenciálisan is megélnék, a szegénység fogalmában összegzik. A kollektív önreprezentációnak ez a beállítódása ellentmond tényleges helyzetüknek, amely a régiiek, a visszavonultak esetében is sokkal diverszifikáltabb, mint ahogyan láttatják. Inkább a vágyképzetek és a lehetőségek ellentmondása, az idős kor okozta trauma megéléséről lehet szó, mint a reális állapotuk reprezentációjáról. Mindez viszont nem jelenti azt, hogy a régiiek önreprezentációja alaptalan volna, a megfigyelő tapasztalata sem kérdőjelezi meg önbesorolásaikat, csupán a narratívákban is jelen lévő egyneműsítő reprezentációjuk árnyaltabb voltára hívja fel a figyelmet.

Az ismertetett adatbázisunk megerősítette azt az előfeltevésünket, hogy lokális szinten a folytonosság-megszakítottság ugyan érvényesült, azonban a részleges elitcsere mellett a régi-új elit nemzedéki konfigurációja is jelen van, amelyet átfednek az elitszegmensek érdekszövetségei. A jelenség, a kulturális elitet is beleértve, ahol nem történt elitcsere, az elitek többi – politikai, gazdasági – szegmensében is kimutatható. A helyi kistérségi elitek kiválasztásában részben szerves helyi folyamatok, részben szakmai igények, részben a demokrácia participációs-reprezentációs követelményeinek „betartása” játszik közre. Az utóbbi fejlemény viszont nem csak arra utal, hogy a régi nómenklatúra egyes tagjai a rendszerváltást követően is megőrizték korábbi helyi hatalmi pozíciójukat, hanem arra is, hogy a gazdasági szegmensben nemcsak a második gazdaság szereplői váltak meghatározóvá, hanem egy eléggé heterogénnek mondható csoport képződött, amelyben egyaránt megtalálhatók a volt tsz-ek vezetői, az agrárértelmiség, a helyi iparosok, a kereskedők, a munkások, a nyugdíjasok, a humánértelmiségiek egyes tagjai is. A régi nómenklatúra vezetőréteg tagjainak nagy többsége nyugdíjba vonult, néhányuk munkanélkülivé vált, de minden egyes hasonló helyzetben őstermelői tevékenységgel egészítette ki jövedelmét.

A helyi viszonyok között a volt nómenklatúra tagjainak többsége nem a struktúraváltás okozta elitcsere vagy elitek körforgásának esett áldozatul, noha az is siettetett hátrébe szorulásukat, hanem a inkább a biológiai tényező: elérték a nyugdíjkorhatárt.⁹ Esetükre jellemző továbbá, hogy alig vagy csak csekély mértékben használták ki korábbi személyes, baráti kapcsolatrendszerüket, s ez érthető, hiszen helyi és megyei szintű kapcsolataik, legalábbis a rendszerváltást követő első időkben, is az útkeresések bizonytalan helyzetében voltak. Láthattuk, hogy a volt helyi vezetők, akik a rendszerváltást megelőző időszakban egzisztenciálisan, iskolázottság, műveltség tekintetében sem különböztek látványosan a többségtől, a rendszerváltást követő élethelyzetük inkább szerénynek mondható, a többségével azonos, és nagyon ritka körükben a kiugró egzisztencia. Mindez azonban nem jelenti, hogy egzisztenciálisan is homogén tömböt alkotnak. Az adatok alapján inkább az látszott körvonalazódni, hogy a rendszerváltás nyertesei körükben az utódaik, akik '89 előtt születtek, az akkori idők mobilitási lehetőségeit, előnyeit kihasználva magasabb képzettségben részesültek, és közvetlenül a rendszerváltás előtti vagy utáni időben álltak munkába. Az utódok sorában, mint láttuk, a nők iskolai végzettsége, különösen a második-harmadik szülött lányoké magas, viszont diplomás profiljuk többnyire a pedagógusi pályára orientált. Nem véletlen, hogy szerepük '89 után a helyi hatalmi és gazdasági szegmensben nem annyira markáns, befolyásuk és funkciójuk főleg a helyi társadalom identitás- és imázsépítésében

⁹ A jelenség szociálpszichológiai aspektusai mellett feltételezhetően személyiségjegyek is közrejátszódhattak visszavonulásukban.

jelentős. Más felől tapasztalható jelenség az elit újratermelődése születési alapon, különösen a gazdasági, kulturális szegmensben, amely a felfelé történő mobilitáscsatornák áteresztő képességét szűkítheti az utánunk jövő nemzedékek körében.

A helyi kistérségi társadalomban az elitfogalom kettős értelme a kiválóság és az elsőbbség, mint ahogy legitimitásuk alapja csak hellyel közel érhető tetten. Van, ahol a kettő kongruens, van, ahol nem. Kialakulóban vannak és helyenként alakot öltöttek – főleg ott, ahol a stratégiai célok tudatosodtak és összefogást eredményeztek – az elitet legitimáló gyakorlatok, a lokalizmus ideológiájának helyi igényekhez igazított előállításának képessége. A helyi „alrendszer” mindegyike, még a stagnáló települések esetében is, rendelkezik egy vagy több tevékenységi területtel, az élükön álló szereplőkkel, amelyek biztosítják az egyének egy bizonyos csoportjának, esetünkben a helyi elitnek a elsőbbségét/kiválóságát a helyi politikában, az igazgatásban, az üzleti életben, a kultúra, a kommunikáció, a sport, a közbiztonság területein. Megjelentek a helyi elitek köreiben a viszonylag specializált csoportok (pénzügyek, jogi területek, média stb.), amelyek tevékenységükkel biztosítják a helyi társadalom működését, információval való ellátását, illetve reprezentációját. A funkcionális és kompetitív szakmai különbségek, az ennek mentén formálódó érdekek és ebből következően egymás ellenőrzése nem minden településen láthatók, csak a polgárosodó települések osztályában. Bizonyos értelemben jelen van az állandó ellenőrzésnek egyfajta keveréke, amikor személyek és kisebb csoportok keresztezik egymást, azonban az önkormányzatok területének szűkebb köre, a polgármester és a specializált szakértők ellenőrzői szerepe hangsúlyosabb.

A helyi kistérségi társadalom csúcs elitjét, a helyi elitben belüli differenciálódás, pontosabban a hatékonyság, a teljesítményracionalizálás eredményeként, a stratégiai, fejlesztőelit fogalmába vonhatjuk, amely a különböző irányokban és területeken fejt ki döntéshozó tevékenységét (Putnam 1976: 14). A helyi stratégiai fejlesztőelitek a kistérség nagyobb, polgárosodó településein a különböző elitszegmensek tagjaiból áll össze, és egy szűkebb csoportot képeznek (képviselők, vállalkozók, értelmiségiek, közhivatalnok, mezőgazdasági vállalkozók, őstermelők stb.) – mint például Mórahalom, Deszk, Üllés, Röszke esetében is tapasztalhattuk. A helyi fejlesztési elképzeléseket ők döntenek el, hagyják jóvá, megvalósítását pedig az önkormányzati apparátusra, illetve az elitszegmensek különböző tagjaira bízják. Ebben az értelemben, Mills kisvárosi társadalmának helyi hatalmi struktúrájával analóg képződési folyamatoknak lehettünk tanúi. Kialakulóban van a kistérség nagyobb településein, főleg Mórahalom városában már jól látható, ez a helyi hatalmi csoportosulás, amely lényegében kézben tartja az összes helyi ügyeket, de ugyanakkor belsőleg is hierarchizált aszerint, hogy kik hozzák meg a döntéseket, és kik hajtják végre. Kiválasztásuk alapja a személyes kapcsolatok és a tudás. Ez a csoport az összes helyi elitszegmens fölött áll, még akkor is, ha egyes képviselői bevonják a helyi hatalmi „csúcsba.”¹⁰ A helyi ügyintézés, illetve a helyi hatalom gyakorlásnak ez a racionalizációja a „nagy” stratégiai célok (a polgárosodás-életminőség, az urbanizációs fejlesztések) megvalósításában kétségtelen hatékony, és ezt tovább lehet fokozni, illetve ki lehet egészíteni a helyi média (írott sajtó, tv,

¹⁰ A kezdeti rétegződés-mobilitásvizsgálatokban a stratégiai elitekre, a csúcsok csúcsára utalhat, pl. a munkajellelgecsoport vizsgálatban a hierarchia csúcsán a vezetők s az értelmiségiek, alattuk a „felfele kirekesztettek” állnak (Ferge 1969). A sokdimenziós státuscsoportok, majd az L-modellben a csúcson a káderelit van, vagyis a politikai elit, alatta államigazgatási vezetők, a redistributív rendszer, s a magánvállalkozók csoportja (Kolosi 1987). Szelényi kettős háromszögmodelljében a csúcson a káderelit, alatta az „új vállalkozók” (Szelényi 1990). Mindemellett a volt szocialista országokban, úgy tűnik, hogy a tulajdonképpeni döntéshozók köre a politikai bizottságokra korlátozódott, amely szűk csoportot alkotott, a legfelső szinten volt, s a stratégiai döntések ebben a körben születtek.

rádió), a sport, a kulturális rendezvények, a múlt muzeális eszközeivel. Mindezek a lokalitás és a lokalizmus eszméjét erősítik, az imázsépítésnek ez módja kettős funkciót lát el: befele erősítik a helyi társadalom identitását, kifelé, a világ előtt pedig a legitimitását. Látni kell azonban, hogy a kettős (össz-)helyi társadalmi törekvések, településenként ugyan különböző formában, lényegében a helyi hatalmi elit kvalitásait hivatottak megjeleníteni, amelyek az identitásukat, legitimitásukat, imázsépítésüket is szolgálja. Tehát az említett eszközök kelléktárának használatával nemcsak a helyi társadalom mobilizálódik és elismerésben részesül, felkerülhet az országos térképre, hanem a stratégia elit is. Ebben és hasonló folyamatok kiváltotta jelenségekben nincs semmi különös. A különös abban van, ahogyan a stratégiai elit össze tudja fogni az erőket, mozgósítani tudja a helyi társadalmat a közösségi célok köré, ahogyan érvényesíteni, illetve szőni tudja a permanens átmeneti állapot körülményei között a személyes kapcsolathálózatát. Mindez nem a tőkefajta konvertálására emlékeztet, hanem inkább a „színjátszás” igényelte képességekre.

A helyi elitek körében, önmeghatározásuk szerint is, pozicionálisan az alsóbb szintet képviselik az értelmiségiek, a diplomások, viszont nem egyértelmű az önreprezentációjuk, ugyanis többen közülük a lokális társadalomtér hierarchiájának csúcsára helyezték magukat. Úgy jellemezték önmagukat, mint a lokalizmus, a regionalizmus eszméjének a hordozói, a retro-innovációs elképzelések kidolgozói stb., akik szemben állnak a mediatizált, torzító hatású tömegkultúrával. S ami fontosabb, ügködésüket, mint mondták, nem az érdekek, hanem az érzelmek motiválják (autochtonitás, lokálpatriotizmus). Az önreprezentációnak ez módja láthatóan identitás- és legitimitáserősítő funkciójú, főleg a pedagóguselbeszélőink részéről.

A lokális társadalom diplomás értelmisége (pedagógus, művelődésszervező, orvos, jogász, sőt az új szövetkezetek agármérnökei stb.) körében folyamatosság tapasztalható, közülük többen megőrizték vezető testületekben betöltött szerepüket a rendszerváltást követően, többen önkormányzati testületek tagjai, sőt polgármesterek, iskolaigazgatók. Fontos szerepet játszanak a helyi társadalom stratégiai céljainak megfogalmazásában, kivitelezésében, a helyi identitás-, legitimitás-, imázsépítés, egyáltalán a helyi társadalomépítés napi teendőiben. Körükben tovább él a hagyományos értelmiségi szerepmodell, amit tudatosan próbálnak alkalmazni a megváltozott körülmények között is. Helyi diplomásoknak a kulturális elit terminusában való összegzése nem jelenti azt – s ez érvényes az elit többi szegmensére is –, hogy homogén csoportot alkotnának. A csoporton belül a hierarchia, tapasztalataink szerint is, szakma- és presztízsfüggő: legnagyobb presztízzsel a helyi társadalomban az orvosok rendelkeznek, főleg a volt nómenklátúra nyugdíjasai megszólalásaiban, ez érthető is. Őket kissé távolabb a presztízsiskálán a pedagógusok és a pap követi. A helyi társadalom léptékből is adódik a kulturális és az elit többi szegmense közötti elkülönülés, s ez főleg a gazdasági elitszegmensen szemben jelentős, amit jól jeleznek azok a megnyilatkozások, amelyeket az elitidentifikációk értékpreferenciái jeleznek. Az elitszegmensek közötti távolság-közelség helyi szinten személyre szabott, más szóval a szegmens egyes tagjai között a köztük lévő kapcsolatok lehetnek szorosak, másokkal pedig alkalmiak vagy éppen formálisak. Az értelmiség és általában a diplomások hatalomátvétele részleges, minden egyes szegmensben jelen vannak, de nincsenek túlsúlyban. Ebben az értelemben beszélhetünk körükben pozícióváltásról, a többségük azonban a korábbi, rendszerváltás előtt státusában maradt.

A kulturális elit narratíváiban merül fel a társadalmi térszerkezetben tőlük távolabb elhelyezkedő egyénekre és csoportokra vonatkoztatva az olyan jellemzők említése, mint az elzárkózás, befele fordulás, ami első látásra az individualizáció jelenségére utalhat. Simmel annak idején különbséget tett a nagyvárosi individualizáció s a közösségképző individualizmus között, s az utóbbit az együttműködés tudatosított módjaként határozta meg, amelyben az értelmi és az érzelmi képességek együtt vannak (Simmel 2009: 53–56). Tény, hogy az individualizációnak s az individualizmusnak változó történelemi formái ismertek, és a társadalmakban az egyének csoportjainak differenciálódási folyamataival hozhatók összefüggésbe. A differenciálódási folyamat eredménye az elitképződés is. A helyi társadalom egy-egy aspektusát megjelenítő és értékelő narratívák az egyes személyek és csoportok (a beköltözöttek) esetében az elzárkózást, befele fordulást egyedi, csak rájuk jellemző és nem általános jelenséggként említik. Az elbeszélőink kijelentései, mint például az együttgondolkodás, összefogás, emberség, részvétel stb. inkább közösségi értékorientált fogalmak, amelyek a simmeli közösségképző, együttműködést tudatosító, értelmi és érzelmi motivációkat mozgásba hozó értelemadáshoz állnak közelebb, mint az individualizáció nagyvárosi implikációjához. Mellesleg az individualizációnak az általánosítása, kiterjesztése a lokális társadalmakra nem életszerű, hiszen ott akarva akaratlanul a spontán face to face helyzetek hétköznapiak, s akkor még nem is beszéltünk a kapcsolathálók sűrűségéről. Az individualizáció jelenségének vizsgálata ugyanakkor nem tekinthet el az olyan tényezőktől sem, mint például az életkor, a foglalkozás, az életstílus, az életmód, a világnézeti beállítódás, a multimédia szolgáltatásai stb., amelyek külön-külön és együttesen is hatással lehetnek az egyén önmagába zárkózásának, önmagáért-való-létének, illetve mindezek ellentétének. A posztindusztriális technológia vívmányai éppen hogy megteremtették a kapcsolatépítés intenzív és sűrű lehetőségeit, s ebben a kontextusban igen csak óvatosan, viszonylagos értelemben, esetleg bizonyos társadalmi csoportok esetében beszélhetünk az individualizáció jelenségéről. A rurális világban az individualizáció, amely mellesleg minőségi értelemtartalommal is bír, teljesen irreleváns, hiszen ott a közösség és a társadalom elemei, mint láttuk, összeszővődnek, egyfajta retroinnovációs formákat alkotnak, amelynek kulcsszava a részvétel.

Mindez, valamint a dolgozat egészében vázolt kérdések arra utalnak, hogy a kistérségi társadalom térszerkezetéből kiragadott elitszegmensek vizsgálata, egyáltalában a lokális társadalmak vizsgálata sokkal összetettebb, mint gondolnánk. Nem véletlen, hogy továbbra is nyitottnak tekintjük a dolgozatunkban sokszor és különféle módon megfogalmazott kérdéseket. Nem is beszélve azokról a kérdéskötegekről, amelyeket még csak nem is érintettünk, vagy pedig elsiklottunk fölöttük, noha bennefoglaltak elbeszélőink megnyilatkozásainak tartalmaiban.

SZAKIRODALOM

ALBERTONI, Ettore

1987 *Doctrine de la classe politique et théorie des élites*. Méridiens-Klincksieck, Paris

ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert

2006 Hálózatok a magyar társadalomban. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 227–250.

2009 Kapcsolathálózati szemlélet a társadalom- és politikatudományban. *Politikatudományi Szemle* 2. 29–57.

ARON, Raymond

1960 Classe sociale, classe politique, classe dirigeante. *Archives européennes de Sociologie* 1. 260–281.

1968 Préface. In: PARETO, Vilfredo: *Traité de sociologie générale*. Droz, Geneva, VII–XXVIII.

1974 Two Definitions of Class. In: LIPSET, Seymour Martin – BENDIX, Reinhard: *Social Mobility in Industrial Society*. University of California Press, Berkeley, 114–143.

BALÁZS Zoltán

2008 A bizalom fogalma. A bizalom és a társadalomtudomány. *Századvég* 24. 1–11. [www.c3.hu/scripta/szazadvég/24balazs, htm](http://www.c3.hu/scripta/szazadvég/24balazs.htm)

BÁNLAHY Pál

1990 *Értelmiség egy kisvárosban*. Akadémiai Kiadó, Budapest

BARANYI Béla – NAGY János (szerk.)

2009 *Tanulmányok az agrár- és regionális tudományok köréből az észak-alföldi régióban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Debrecen

BELÉNYI Gyula

1996 *Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963)*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged

BHASKAR, Roy

1978 *A Realist Theory of Science*. Harvester Press, Brighton

BLAU, Peter M.

1956 Social mobility and interpersonal relations. *American Sociological Review* 21. 290–295.

BOBBIO, Norberto

1972 *On Mosca and Pareto*. Droz, Geneva-Paris

BOUDON, Raymond – BOURRICAUD, François

1982 *Dictionnaire critique de la sociologies*. PUF. Elit(s), Paris, 213–220.

BOURDIEU, Pierre

1983 The Forms of Capital. In: RICHARDSON, John G.: *Handbook of Theory and Research for Sociology of Education*. Greenwood Press, New York, 241–258.

1997 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: ANGELUSZ, Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest, 156–177.

BOZÓKI András

2003 Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. *Politikatudományi Szemle* 3. 6.

BÖRÖCZ József – RÓNA-TAS Ákos

1994 Formation of the new economic elit. In: SZELÉNY Ivan – WNUK-LIPINSKI, Edmund – TREIMAN, Donald J. (eds.): *Circulation of Elites?* (to be published)

BRAUDEL, Fernand

1985 *Az anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus: a XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*. Gondolat, Budapest

2008 *A kapitalizmus dinamikája*. Európa Kiadó, Budapest

BURNHAM, James

(1943), 1949 *L'Ère des organisateurs*. Calmann-Lévy, Paris

BUSINO, Giovanni

1988a, 1988b, 1988c Élites et bureaucratie. *Revue européenne des sciences sociales* XXVI. (80) Droz, Geneva, 63–70, 97–104.

CLIFFORD-VAUGHAN, Michalina

1960 „Som Freanch Concepts of Elites”. *British Journal of Sociology* II. 319–331.

CSATÁRI Bálint

1995 A kistérség fogalma. In: CSEFKÓ Ferenc (szerk.): *Kistérségeknek kistérségekről*. Dunaholding City Menedzser Kft., Budapest

2000 A magyarországi kistérségek vidékiségkritériuma. In: HORVÁTH Gyula – RECHNITZER János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 193–218.

CSITE András

1997 Vidékfejlesztési megközelítések Magyarországon 1970–1996: Az új regionális politika. *Szociológiai Szemle* 1. 79–96.

2009 Boldogtalan Kapitalizmus? A mai magyarországi társadalom értékpreferenciáinak néhány jellemzője. *Közjó és Kapitalizmus Intézet*. Műhelytanulmány. 10. 2–42.

CSITE András – HIMESI Zsuzsa – KOVÁCH Imre

2001 *A gazdasági elit szociológiai összetételének és jellemzőinek empirikus vizsgálatába*. (Kézirat) MTA PTI – Rurális Európa Ház Kutatóközpont, Budapest

CSITE András – KOVÁCH Imre

2002 Vidéki történet. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Szociológiai tanulmányok. Napvilág Kiadó, Budapest

DAHL, Robert

1957 The concept of power. *Behavioral Science* 2. (2) 201–215.

DAHRENDORF, Ralf

1957, 1972 *Classes et conflicts de classes dans la société industrielle*. La Haye, Paris

DEGENNE, Alain – FORSÉ, Michel

1994 *Les Réseaux sociaux*. Armand Colin, Paris

DREITZEL, Hans Peter

1962 *Elitebegriff und Sozialstruktur*. Enke Verlag, Stuttgart

EISENSTADT, Shmuel Noah

1954 Reference group behavior and social integration: an explorative study. *American Sociological Review* 19. 175–185.

ENDRUWEIT, Günter

1998 *Beiträge zur Soziologie*. 2. Allgemeine Soziologie, Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Soziologische Arbeitsberichte, nr. 25. cap. V., Eliten, 245–269.

ENGLEWOOD Cliffs – BURNHAM, James

1949 *Les Machiavéliens, défenseurs de la liberté*. Paris

ENYEDI György

1987 Tér és társadalom. *Janus* II. 1. 1–34.

ERDŐS Csaba – SZÉLL Krisztián – VÁGÁSI Tamás

2007 (2005) Deszk község népe ségmegtartó, illetve nevelő, valamint népe ségintegráló lehetőségei és tendenciái In: RÁCZ Attila (szerk.): *Város és vidéke*. Településszociológiai tanulmányok 2003–2005. Belvedere Kiadó, Szeged

EULAU, Heinz

1976 Elit Analysis and Democratic Theory. In: CZUDNOWSKI, Moshe M. – EULAU, Heinz: *Elite Recruitment in Democratic Politics*. Wiley and Sons, New York, 7–28.

FERGE Zsuzsa

2006 Struktúra és szegénység. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest, 479–499.

FIELD, Lowell G. – HIGLEY, John

1980 *Elitism*. Routledge and Kegan Paul, Londra

FIELD, Lowell G. – HIGLEY, John – BURTON, Michael

1990 A New Elite Framework for Political Sociology. *Revue Européenne des Sciences Sociales* XXVIII. (88) 149–182.

FRIEDBERG, Erhard

1993 *Le Pouvoir et la règle. Dynamique de l'action organisée*. Seuil, Paris

FRIEDMAN, Milton

1996 *Kapitalizmus és szabadság*. Akadémiai Kiadó–MET Publishing Corp, Florida–Budapest

G. FEKETE Éva – BODOLAI Éva

1995 *Kistérségi szerveződések megjelenése a területfejlesztésben*. MTA RKK Északmagyarországi Osztálya, Miskolc

GAZSÓ Ferenc

1990 A káderburokrácia és az értelmiség. *Társadalmi Szemle* XLV. (11) 3–12.

GIDDENS, Anthony

1990 Elites in the British Class Structure. In: SCOTT, John (ed.): *The Sociology of Elites. I. The Study of Elites*. Edward Elgar Publishing, Aldershot, 345–361.

GRANDBERG, Leo – KOVÁCH Imre (eds.)

1998 *Actors on the Changing European Countryside*. Institut for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest

HAJDÚ Zoltán

2001 *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs

HANKISS, Elemér

1990 *East European Alternatives*. Claredon Press, Oxford

HARCSA István

1995 *Farmerek, mezőgazdasági vállalkozók*. KSH, Budapest

HARCSA István – KOVÁCH Imre – SZELÉNYI Iván

1994 A poszt szocialista átalakulási válság a mezőgazdaságban és a falusi társadalomban. *Szociológiai Szemle* 3. 15–43.

1996 Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. In: KOLOSI Tamás – TÓTH István-György – VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest

HARCSA István – SEBŐK Csilla

2001 *Életmód-időmérleg. A részidős mezőgazdasági munka.* KSH, Budapest

HAYEK, Friedrich August

1952 *The Counterrevolution of Science: Studies on the Abuses of Reason.* Free Press, Glencoe

HIGLEY, John – LENGYEL, György

2000 *Elites after States Socialism. Theories and Analysis.* Rowman & Littlefield Publishers, London, Boulder, New York, Oxford

HUNTER, Floyd

1953 *Community Power Structure.* University of North Carolina Press, Chapel Hill

HUTHER-COENEN, Jacques

2007 *Sociologia elitelor.* Polirom, Iași

JAEGGI, Urs

1967 *Die gesellschaftliche Elite: eine Studie zum Problem der sozialen Macht.* P. Haupt, Bern-Stuttgart

JUHÁSZ Antal (szerk.)

1998 *Öttömös. A település földje és népe.* Öttömös

1991 Polgárosodás. *Századvég* 2–3. 181–183.

2005 A falusi terek gazdasági, társadalmi és politikai gondjairól. *Erdélyi Társadalom* 3. (2) 23–42.

KISS Dénes

2005 Erdélyi reflexiók az új magyar falu kapcsán. *Erdélyi Társadalom* 3. (2) 43–54.

KOLOSI Tamás – SÁGI Matild

1996 Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In: ANDORKA Rudolf – KOLOSI Tamás – VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi riport.* TÁRKI, Századvég, Budapest

KONRÁD György – SZELÉNYI Iván

1989 *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Gondolat Könyvkiadó, Budapest

KOVÁCH Imre (szerk.)

2007 *A tudás-és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon.* L'Harmattan–MTA PTI, Budapest

KOVÁCH Imre – KRISTÓF Luca – LENGYEL György

2006 Elit és társadalom a kilencvenes években. In: KOVÁCH Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok. Individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon.* Napvilág Kiadó, Budapest, 431–448.

KOVÁCS Csaba. – KOVÁCS Katalin – BIHARI Zsuzsanna

1998 A poszt szocializmus vége. *Közgazdasági Szemle* XLVI. (2) 121–144.

KOVÁCS Éva (szerk.)

2008 *Tükörszilánkok. Kádár-korszak a személyes emlékezetben*. MTA Szociológiai Kutatóintézet–1956-os Intézet, Budapest

KOVÁCS Éva – VAJDA Júlia

2002 *Mutatkozás – Zsidó identitás történetek*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest

KOVÁCS Katalin – VÁRADI Mónika

1995 Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrártársadalmába. *Szociológiai Szemle* 4. 131–145.

LASSWELL, Harold D.

1965 The Study of Political Elites. In: LASSWELL, Harold D. – LERNER, Daniel *World Revolutionary Elites. Studies in Coercive Ideological Movements*. The M. I. T. Press, Cambridge, Massachusetts, 4–5.

LAUMANN, Edward O. – PAPPI, Franz U.

1976 *Networks of Collective Action: A Perspective in Community Influence Systems*. Academic Press, New York

LE PLAY, Frédéric

1941 *Œuvres*. Tom I. *Principes de Paix Sociale. La Famille*. Tom II. La réforme de la société. La travail. Éditions d'histoire et d'arts, Paris

LENGYEL György

2005 Vázlat a rendszerváltás, az elitváltás és a piaci átalakulás kapcsolatáról. *Erdélyi Társadalom* 3. (2) 11–22.

LENSKI, Gerhard

1966 *Power and Privilege*. New York

LUHMANN, Niklas

2008 *A tömegmédiá valósága*. Gondolat Kiadó–AKTI, Budapest

MACCHIAVELLI, Niccolò

1964 *A fejedelem*. Magyar Helikon, Budapest, 5–86.

MARGER, Martin N.

1981 *Elites and Masses: An Introduction to Political Sociology*. Van Nostrand, New York

MARSDEN, Peter V. – LAUMANN, Edward O.

1977 Collective Action in a Community Elite: Exchange, Influences Processes and Issue Resolution. In: LIEBERT, Roland. J. –IMERSHEIM, Allan W. (eds.): *Power, Paradigms and Community Research*. Sage, Londra, 199–250.

MENDRAS, Henri – FORSÉ, Michel

1983 *Le Changement social. Tendances et paradigmes*. Armand Colin, Paris

MERTON, Robert K.

1968 *Social Theory and Social Structure*. The Free Press, New York

1980 *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat, Budapest

MÉSZÁROS Rezső

1988 A falusi települések térbelisége a lakosság térpályái alapján. *Tér és Társadalom* 1. 43–57.

1994 *A település térbelisége*. JATEpress, Szeged

MICHELS, Roberto

1971 *Les Partis politiques. Essai sur les tendances oligarchiques des démocraties*. Flammarion, Paris

MILLS, Wright C.

1972 *Az uralkodó elit*. (2. kiadás.) Gondolat Kiadó, Budapest

MOSCA, Gaetano

1884 *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare. Studii storici e sociali*. Loescher, Torino

1955 *Histoire des doctrines politiques depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours*. Payot, Paris

NADEL, Siegfried Frederick

1956 The Concept of Social Elites. *International Social Science Bulletin*. 8. 413–424.

NEMES NAGY József

1998 *A tér a társadalomkutatásokban. Bevezetés a regionális tudományba*. Budapest

PAP Norbert

2004 A kistérségek helyzete, szerepe Magyarországon a 21. század első évtizedében. *Tér és Társadalom* XVIII. (2) 23.

PARETO, Vilfredo

1902, 1903 *Les Systemes socialistes*. 1–2. Giard et Brière, Paris

1915/1935 *The Mind and Society*. Dower, New York

(1916), 1968 *Traité de sociologie générale. Ouvres complètes*. (Ed. Busino, G.) XII., Droz, Geneva

1921 *The Transformation of Democracy*. Modena, Milano

1972 A kormányzó elit. In: HUSZÁR Tibor – SOMLAI Péter (szerk.): *A polgári szociológia története 1917-ig*. 4. Tankönyvkiadó, Budapest, 78–283.

PARSONS, Talcott – BALES, Robert Freed – SHILS, Edward
1953 *Working Papers in the Theory of Action*. The Free Press, Glencoe

PÁSZKA Imre

1984. *Struktúrák és közösségek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

2006 *A fordított folyamatok struktúrái*. Belvedere Kiadó, Szeged

2007 *A narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. (1. kiadás) Belvedere Kiadó, Szeged

2009. *A narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. (2. kiadás) Egyetem Kiadó, Szeged

2010. *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban*. Egyetem Kiadó. Szeged

PÁSZTOR Gyöngyi

2006 *Városszociológia. Elméletek és problémák*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó–Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár

PELLICANI, Luciano

1988 *Saggio sulla Genesi del Capitalismo*. SugarCo, Milano

POLÁNYI Károly

2004 *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó, Budapest

PUTNAM, Robert

1976 *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood, Cl., Prentice Hall

RÁCZ Attila (szerk.)

2007 *Város és vidék. (1.) Településszociológiai tanulmányok. 2003–2006*. Belvedere Kiadó, Szeged

2009 *Város és vidék. (3.) A munkaerőpiactól való távolmaradás okainak empirikus vizsgálata*. JatePress, Szeged

RÓBERT Péter – SÁGI Matild – UTASI Ágnes – KOVÁCH Imre

1995 *A középosztályok nyomában*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest

RÓNA-TAS Ákos – BÖRÖCZ József

1997 Folyamatosság és változás az államszocializmus utáni bolgár, cseh, lengyel és magyar üzleti elitben. *Szociológiai Szemle* 2. 49–74.

SARTORI, Giovanni

1987 *The Theory of Democracy Revisited*. vol. 1., *The Contemporary Debate*. Chatham, New Jersey

1999 *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest

SCHLUCHTER, Wolfgang

1963 Der Elitebegriff als soziologische Kategorie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 15. 233–256.

SCHÜTZE, Fritz

1992 „Pressure and Guilt.” *International Sociology* 2–3. 140–163.

SCOTT, John (ed.)

1990 *The Sociology of Elites*, vol. 1., *The Study of Elites*. Edward Elgar Publishing Ltd, Aldershot

SIMMEL, Georg

1999 *Sociologie. Études sur les formes de la socialisation*. PUF, Paris

2009 *A társadalmi differenciálódásról. Szociológiai és pszichológiai vizsgálódások*. Gondolat Kiadó, Budapest

SOMLAI Péter

2002 *Húsz év. Családi kapcsolatok változásai a 20. század végi Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

SPÉDER Zsolt

1997 Háztartások egy kistérségben. *Szociológiai Szemle* 1. 5–37.

STANISZKIS, Jadwiga

1991 *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe*. University of California, Berkeley

STIGLITZ, Joseph E.

2004 Előszó a 2001. évi kiadáshoz. In: POLÁNYI Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág Kiadó, Budapest, 14–15.

SULEIMAN, Ezra

1979 *Les Élités en France. Grands corps et grandes écoles*. Seuil, Paris

SVALASTOGA, Kaare

1969 Elite and Social System. *Acta Sociologica*, 12. (1) 13–19.

SZALAI Erzsébet

1990b *Gazdaság és hatalom. (Az új elit)* Aula Kiadó, Budapest, 169–176.

1994 *Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Savaria University Press, Budapest

1996 *Az elitek átváltozása*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest

1997 Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. *Szociológiai Szemle* 2. 75–99.

1998 *Az elitek átváltozása*. Új Mandátum, Budapest

2006 *Az új kapitalizmus és ami utána jöhet...* Ú. M. K., Budapest

SZELÉNYI Iván

1990 Alternative Futures for Eastern Europe – the case of Hungary. *East European Politics and Societies* 2. 231–254.

1990a *Új osztály, állam, politika*. Európa Könyvkiadó, Budapest

1990b *Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest

SZELÉNYI Ivan – EVAL, Gil – TOWSLEY, Eleonor

1996 Posztkommunista menedzserizmus a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. *Politikatudományi Szemle* 2. 7–29; 3. 7–32.

SZELÉNYI Ivan – SZELÉNYI Szonja

1991 Az elit cirkulációja? A társadalmi szerkezet változásai Közép-Európában a posztkommunizmusba való átmenet korában. *Kritika* 10. 8 – 10.

TAKÁCS Károly

1998 Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle* 1.

TOCQUEVILLE, Alexis de

1990 *De la démocratie en Amérique*. Tom. I. Éditions Vrin, Paris

TURNER, Victor

2002 *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Osiris Kiadó, Budapest

UTASI Ágnes

1997 Demokratikus részvétel és a hatalom erkölce. *Szociológiai Szemle* 2. 163–179.

2000 A helyi vezetők és a lakossági participáció formálódása. In: TÁLL Éva (szerk.): *Az új demokrácia önkormányzati vezetői*. Tanulmányok. Helyi hatalom-helyi politika 3. MTA Politika Tudományok Intézete, Budapest, 154–193.

2002 *A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

UTASI Ágnes – GERGELY András – BECSKEHÁZI Attila

1996 *Kisvárosi elit*. MTA Politikai Tudományi Intézete, Budapest

VEDRES Balázs

1997 Bank és hatalom. A bankok helye a magyar nagyvállalatok kapcsolathálójában. *Szociológiai Szemle* 2. 101–123.

WEATHERFORD, Jack Mciver

2005 *Törzsek a „dombon”*. *Az Egyesült Államok Kongresszusa: rítus és valóság*. Századvég, Budapest

WENGRAF, Tom

2001 *The Turn of Biographical Methods in Social Science: Comparativ Issues and Exemples*. Routledge, London, 140–163.

WINKLER György

2001 *Kistérségek*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest